

บทที่ 2

แนวคิดทฤษฎีและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

การศึกษาวิจัยในครั้งนี้เป็นการศึกษาเรื่อง “พัฒนาการในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ ของประชาคมอนุรักษ์เทือกเขาหลวง จังหวัดนครศรีธรรมราช” ในการศึกษาครั้งนี้ได้แบ่งเนื้อหาขององค์ความรู้ที่เกี่ยวข้องเพื่อประกอบในการศึกษาคือ

- 2.1 แนวคิดเรื่องการมีส่วนร่วมของประชาชน
- 2.2 แนวคิดเรื่องชุมชนรูปแบบใหม่ ชุมชนเข้มแข็งและประชาสังคม
- 2.3 แนวคิดเรื่องเครือข่าย เครือข่ายสังคม พัฒนาการของเครือข่ายองค์กรชุมชน
- 2.4 แนวคิดการมีส่วนร่วมขององค์กรชุมชนกับการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ
- 2.5 แนวคิดความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับสิ่งแวดล้อม
- 2.6 แนวคิดเรื่องการเรียนรู้ เครือข่ายการเรียนรู้
- 2.7 งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง
- 2.8 กรอบแนวคิดในการวิจัย

2.1 แนวคิดเกี่ยวกับการมีส่วนร่วมของประชาชน

แนวคิดทฤษฎีเกี่ยวกับการมีส่วนร่วมของประชาชนนั้นมีหลายลักษณะ และหลายระดับด้วยกัน ซึ่งก็ได้มีนักวิชาการได้ให้หลักการสำหรับแนวคิดทฤษฎีเกี่ยวกับการมีส่วนร่วมของประชาชนไว้หลายท่านด้วยกัน โดยงานวิจัยเรื่อง “พัฒนาการในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติของประชาคมอนุรักษ์เทือกเขาหลวง จังหวัดนครศรีธรรมราช” ผู้วิจัยได้ใช้หลักการจากแนวคิดทฤษฎีของนักวิชาการต่าง ๆ ดังต่อไปนี้

เสนห์ จามริก (2527) กล่าวว่า การมีส่วนร่วมของประชาชนที่แท้จริงนั้น คือ การที่ประชาชนมีโอกาสอย่างอิสระปราศจากการแทรกแซง ครอบงำ บังคับให้ได้พัฒนาขีดความสามารถของตน ในการจัดแจงใช้ ควบคุม ระดมทรัพยากรและปัจจัยการผลิตที่มีอยู่ในชุมชนมาใช้ ประโยชน์เพื่อการดำรงชีพตามความจำเป็นอย่างสมศักดิ์ศรีในฐานะสมาชิกของสังคมเป็นการพัฒนากระบวนการเรียนรู้และภูมิปัญญา ซึ่งแสดงออกในรูปของการตัดสินใจที่กำหนดวิถีชีวิตของตนอย่างเชื่อมั่น เพื่อเป้าหมายแห่งการพึ่งตนเองได้ในที่สุดสอดคล้องกับสังคม ทวีทอง (2527)

ที่กล่าวว่า การมีส่วนร่วมของประชาชนคือการที่ประชาชนหรือชุมชนพัฒนาขีดความสามารถของตนในการจัดการ ควบคุมการใช้กระจายทรัพยากรและปัจจัยการผลิตที่มีอยู่ในสังคม เพื่อประโยชน์ต่อการดำรงชีพทางเศรษฐกิจและสังคม โดยได้พัฒนาการรับรู้และภูมิปัญญาซึ่งแสดงออกในรูปการตัดสินใจกำหนดชีวิตอย่างเป็นตัวของตัวเอง

ซูเกียรติ ลีสุวรรณ (2534 : 2541) กล่าวว่า แนวความคิดเรื่องการมีส่วนร่วมเกิดมาจากการเชื่อว่ามนุษย์เป็นสิ่งมีชีวิตที่มีปัญหา ตระหนักรู้และควบคุมสิ่งแวดล้อมได้ ดังนั้นมนุษย์ไม่ว่าจะอยู่ห่างไกลเพียงใดจึงควรมีส่วนร่วมในกิจกรรมที่มีผลกระทบต่อชีวิตของเขาเอง นอกจากนั้นแล้วการมีส่วนร่วมยังช่วยลดปัญหาความแปลกแยก เนื่องจากนำเข้าสู่สิ่งต่าง ๆ จากภายนอกเข้าไปในชุมชนนั้นด้วย การมีส่วนร่วมไม่ได้หมายความว่าความแคบๆแค่การมีส่วนช่วยเหลือสนับสนุน โครงการเท่านั้น แต่ยังรวมไปถึงขั้นตอนสำคัญอย่างเช่นการตัดสินใจเกี่ยวกับโครงการนั้น ๆ ด้วย

Cohen and Uphoff (1977) กล่าวถึง การมีส่วนร่วมโดยทั่วไปว่าการมีส่วนร่วมในขั้นตอนการตัดสินใจ (Decision Making) ไม่ได้หมายความว่าจะเป็นการตัดสินใจได้เพียงอย่างเดียว ยังใช้การตัดสินใจควบคู่ไปกับขั้นตอนการปฏิบัติการ (Implementation) ด้วยเช่น การจัดการกำหนดกิจกรรมพัฒนาเป็นต้น การตัดสินใจยังเกี่ยวข้องกับประชาชนในเรื่องของผลประโยชน์ (Benefits) และการประเมินผล (Evaluation) ในกิจกรรมการพัฒนาด้วย จะเห็นว่าการตัดสินใจนั้นเกี่ยวข้องเกือบโดยตรงกับการปฏิบัติการแต่ก็เกี่ยวข้องกับผลประโยชน์และการประเมินผลด้วยเหมือนกัน โดยที่ผลประโยชน์นั้นเป็นผลจากการปฏิบัติการและผลประโยชน์ก็มาเป็นตัวกำหนดให้มีการประเมินผลซึ่งต่างก็ได้รับผลมาจากขั้นตอนการตัดสินใจแล้วทั้งสิ้น นอกจากนี้ก็จะมีผลสะท้อนกลับ (Feedback) จากการประเมินผลและการปฏิบัติการกลับไปสู่การตัดสินใจอีกด้วยซึ่งแนวคิดนี้มีกรอบพื้นฐานเพื่ออธิบายและวิเคราะห์การมีส่วนร่วม 4 รูปแบบ คือ

- 1) การมีส่วนร่วมในการตัดสินใจประกอบด้วย 3 ขั้นตอนได้แก่ การริเริ่มตัดสินใจ การดำเนินการตัดสินใจและการตัดสินใจปฏิบัติการ
- 2) การมีส่วนร่วมในการปฏิบัติการประกอบด้วย การสนับสนุนตนด้วยทรัพยากรการบริหารและการประสานขอความร่วมมือ
- 3) การมีส่วนร่วมในผลประโยชน์ไม่ว่าจะเป็นผลประโยชน์ทางวัตถุ ผลประโยชน์ทางด้านสังคม หรือผลประโยชน์ส่วนบุคคล
- 4) การมีส่วนร่วมในการประเมินผลเป็นการควบคุม ตรวจสอบการดำเนินกิจกรรมทั้งหมด และเป็นการแสดงถึงการปรับตัวในการมีส่วนร่วม

ไพรัตน์ เดชะรินทร์ (2527) กล่าวว่า ความต้องการที่ให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมในการพัฒนามีมาแต่โบราณ ตั้งแต่มนุษย์อยู่ร่วมกันหรืออีกนัยหนึ่งเป็นสิ่งที่เกิดขึ้นพร้อมๆกับที่มีการอยู่ร่วมกันของมนุษย์ชาติจะแตกต่างกันก็แต่ในรูปแบบและวิธีการเท่านั้น การเข้าร่วมพัฒนาอาจทำโดยบังคับ โดยสมัครใจ โดยความจำเป็น การเข้าร่วมอาจเกิดจากการชักนำของผู้นำชุมชน หัวหน้าเผ่า หัวหน้าหมู่บ้าน ข้าราชการผู้มีอำนาจหน้าที่ หรือแม้กระทั่งรัฐบาล หรือองค์กรเอกชน การเข้ามีส่วนร่วมในกิจกรรมอาจทำในระยะสั้น ระยะยาวต่อเนื่อง อาจกระทำตามนโยบายที่กำหนด หรือทำตามความจำเป็นที่อยู่ร่วมกันในชุมชน ที่ต้องช่วยกันเพื่อความอยู่รอดและอยู่ร่วมกันอย่างมีความสุข ความหมายของการมีส่วนร่วมของประชาชนนั้น ไพรัตน์ เดชะรินทร์ กล่าวว่า กระบวนการที่รัฐบาลทำการส่งเสริม ชักนำ สนับสนุน และสร้างโอกาสให้ประชาชนทั้งในรูปส่วนบุคคล กลุ่มคน ชมรม สมาคม มูลนิธิ และองค์กรอาสาสมัครรูปต่าง ๆ ให้เข้ามามีส่วนร่วมในการดำเนินงานเรื่องใดเรื่องหนึ่งหรือหลายเรื่องรวมกันในเรื่องต่อไปนี้ให้บรรลุวัตถุประสงค์และนโยบายการพัฒนาที่กำหนดไว้ คือ

- 1) ร่วมทำการศึกษาค้นคว้าปัญหา และสาเหตุของปัญหาที่เกิดขึ้นในชุมชนรวมตลอดจนความต้องการของชุมชน
- 2) ร่วมคิดหาและสร้างรูปแบบและวิธีการพัฒนาเพื่อแก้ไขและลดปัญหาของชุมชนหรือเพื่อสร้างสรรค์สิ่งใหม่ ๆ ที่เป็นประโยชน์ต่อชุมชนหรือสนองความต้องการของชุมชน
- 3) ร่วมวางนโยบายหรือแผนงาน หรือโครงการ หรือกิจกรรม เพื่อจัดและแก้ไข ปัญหาและสนองความต้องการของชุมชน
- 4) ร่วมตัดสินใจการใช้ทรัพยากรที่มีจำกัดให้เป็นประโยชน์ต่อส่วนรวม
- 5) ร่วมจัดหรือปรับปรุง ระบบการบริหารพัฒนาให้มีประสิทธิภาพ และประสิทธิผล
- 6) ร่วมการลงทุนในกิจกรรม โครงการของชุมชนตามขีดความสามารถของตนเองและของหน่วยงาน
- 7) ร่วมปฏิบัติตามนโยบายแผนงาน โครงการและกิจกรรมให้บรรลุตามเป้าหมายที่วางไว้
- 8) ร่วมควบคุม ติดตาม ประเมินผลและร่วมบำรุงรักษาโครงการและกิจกรรมที่ได้กระทำไว้ ทั้งโดยเอกชน และรัฐบาลให้ใช้ประโยชน์ได้ตลอดไป

การที่ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมในการพัฒนานั้น สากล สติตวิทยานันท์ (2532) กล่าวว่า เกิดจากแนวคิดสามประการ คือ ประการแรก เกิดจากความสนใจและความห่วงกังวลร่วมกันโดยเกิดความสนใจและความห่วงกังวลร่วมกัน โดยเกิดจากปัจจัยบุคคลแล้วพ้องต้องกัน กลายเป็นส่วนรวม ประการที่สอง เกิดจากความเดือดร้อนและความไม่พึงพอใจร่วมกันที่มีผลต่อ

สถานการณ์ที่เป็นอยู่นั้นผลักดันให้มุ่งไปสู่การรวมกลุ่มวางแผนแล้วลงมือกระทำร่วมกัน ประการสุดท้าย เกิดจากการตกลงใจร่วมกันที่จะเปลี่ยนแปลงกลุ่มหรือชุมชนไปในทิศทางที่ปรารถนา การตัดสินใจร่วมกันนี้จะต้องรุนแรงมากพอที่จะเกิดความรู้สึกเริ่มกระทำการที่สนองตอบความเห็นชอบของคนส่วนใหญ่ที่เกี่ยวข้องกับกิจกรรมนั้นในทฤษฎีของฉลาดชาย รมิตานนท์ (2528) เห็นว่าป่าชุมชนเป็นส่วนหนึ่งของป่าไม้สังคม (Social Forestry) อันหมายถึง กิจกรรมต่าง ๆ ทางด้านการป่าไม้ที่ประชาชนในท้องถิ่นเข้ามามีส่วนร่วมในการจัดการเพื่อตอบสนองความจำเป็นและความปรารถนาต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องสัมพันธ์กับการดำรงชีพเป็นการใช้ทรัพยากรธรรมชาติอย่างมีประสิทธิภาพและยั่งยืน

การศึกษาแนวคิดเกี่ยวกับการมีส่วนร่วมของประชาชน พบว่าการมีส่วนร่วมของประชาชนนั้นมีหลายลักษณะ หลายวิธีการด้วยกัน แต่หัวใจสำคัญของแนวคิดการมีส่วนร่วมของประชาชนก็คือการเปิดโอกาสให้ชุมชนท้องถิ่นได้เข้ามามีบทบาทในการใช้ในการจัดการและดูแลรักษาทรัพยากรท้องถิ่น ซึ่งชุมชนต้องเข้ามามีส่วนร่วมตั้งแต่การเริ่มต้นสนใจ การมีส่วนร่วมในการปฏิบัติการมีส่วนร่วมในผลประโยชน์ รวมไปถึงการมีส่วนร่วมในการตรวจสอบและประเมินผลในการดำเนินการด้วย

2.2 แนวความคิดเรื่องชุมชนรูปแบบใหม่ชุมชนเข้มแข็งและประชาสังคม

แนวคิดเรื่องชุมชนรูปแบบใหม่ ชุมชนเข้มแข็ง และประชาสังคมแม้จะเป็นแนวความคิดของนักวิชาการสมัยใหม่ แต่ก็ได้มีนักวิชาการได้ให้ความสนใจในแนวความคิดเหล่านี้ไว้อย่างมากมาย เพราะมีแนวคิดว่าการสร้างชุมชนรูปแบบใหม่ ชุมชนเข้มแข็งประชาสังคมจะสามารถนำชุมชนไปสู่ความยั่งยืนได้ โดยงานวิจัยในครั้งนี้ผู้วิจัยได้นำแนวความคิดเรื่องชุมชนรูปแบบใหม่ ชุมชนเข้มแข็งและประชาสังคมเพื่อใช้เป็นแนวคิดทฤษฎีในการวิจัยไว้ ดังนี้

2.2.1 แนวความคิดเรื่องชุมชนแบบใหม่

ปาริชาติ วลัยเสถียรและคณะ (2543) กล่าวว่า วิชาว่า ชุมชนรูปแบบใหม่เกิดขึ้นพร้อมๆ กับการพัฒนาเทคโนโลยีและปัญหาของสังคมสมัยใหม่ที่ทวีความซับซ้อนและรุนแรงมากขึ้น คุณลักษณะที่สำคัญของชุมชนในรูปแบบใหม่ (Schular 1996, p.9) คือ ความมีจิตสำนึกร่วม (Consciousness) มีหลักการ (Principle) และมีจุดมุ่งหมาย (Purpose) อาจกล่าวได้ว่าชุมชนในรูปแบบใหม่จำเป็นต้องมีพื้นที่ทางกายภาพไม่จำเป็นต้องพบปะกัน แต่เป็นชุมชนที่อาศัยเทคโนโลยีการสื่อสารเข้ามาเป็นเครื่องมือในการเชื่อมสัมพันธ์และยังเป็นการสร้างวัฒนธรรมมวลชนแบบใหม่

ไชยรัตน์ เจริญสินโอฬาร (2540) กล่าวไว้ว่า ขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมรูปแบบใหม่ ว่าเป็นประชาสังคมที่กลับมาใหม่เป็นเรื่องความสัมพันธ์ เป็นเรื่องของการสมาคมติดต่อกันของคนที่สังคมที่เป็นอิสระจากรัฐและกลไกตลาดและเปิดกว้างในรูปของขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมรูปแบบใหม่ที่มีเครือข่ายโยงใยกว้างขวาง เพื่อมุ่งหาข้อยุติหรือหลักการร่วมกัน เพื่อสร้างวิถีชีวิตแบบประชาธิปไตยที่เข้มข้น และมีที่ว่างให้กับความแตกต่างหลากหลายและสิทธิในการไม่เชื่อฟังรัฐของประชาชนเพื่อมองให้ชัดเจนยิ่งขึ้น สาธารณคดีของขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมแนวใหม่ คือ ประการแรก ขบวนการเหล่านี้ไม่ใช่ขบวนการเคลื่อนไหวบนฐานของชนชั้นใด เพียงชนชั้นเดียวอย่างขบวนการเคลื่อนไหวในอดีต ประการที่สอง เรื่องที่เคลื่อนไหวเรียกร้องขบวนการเหล่านี้มีใช้เรื่องแคบ ๆ ประการที่สาม ขบวนการเหล่านี้ไม่ได้เรียกร้องผ่านกลไกทางการเมืองที่ดำรงอยู่อย่างเช่นพรรคการเมืองหรือนักการเมืองและมีได้หวังพึ่งกลไกรัฐอย่างขบวนการเรียกร้องในอดีตแต่เคลื่อนไหวเรียกร้องด้วยตนเองเนื่องจากไม่เชื่อใจในความเป็นตัวแทนของระบบพรรคการเมือง และไม่เชื่อมั่นศรัทธาในความสามารถและความจริงใจของรัฐ ประการสุดท้าย เป้าหมายของการเคลื่อนไหวเรียกร้อง ก็มีใช้เพื่อการช่วงชิงอำนาจรัฐอย่างขบวนการเคลื่อนไหวในอดีต แต่เป็นความต้องการสร้าง “กติกาหรือกฎเกณฑ์ชุดใหม่ในการดำรงชีวิต” การนำความคิดเรื่องชุมชนรูปแบบใหม่ เครือข่าย และขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมรูปแบบใหม่ วัตถุประสงค์ เพื่อนำไปเป็นกรอบในการศึกษาถึงความเป็นชุมชนของกรณีศึกษา รวมถึงเครือข่ายความโยงใยที่เป็นอยู่ อีกทั้งเพื่อความเข้าใจกระบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมรูปแบบใหม่

2.2.2 แนวความคิดเรื่องชุมชนเข้มแข็ง

ประเวศ วะสี (2539) กล่าวไว้ว่าถ้าเปรียบเทียบสังคมที่อ่อนแอเหมือนกับกองทรายที่กระจัดกระจายไร้ความหมาย แต่ครั้งมีการก่อกองทรายขึ้นเป็นเจดีย์ก็เกิดความสำคัญและงดงามขึ้น การก่อสร้างเจดีย์ในที่นั้นเปรียบเหมือนการสร้างโครงสร้างที่เข้มแข็งยึดโยงภายในสังคม การแก้วิกฤตทางสังคมหรือความอ่อนแอของสังคมจึงได้แก่การทำให้สังคมมีโครงสร้างที่เข้มแข็งนั่นเอง โครงสร้างนี้ครอบคลุมถึงคนในสังคมโดยรวม ซึ่งมีรากฐานเริ่มตั้งแต่การมีครอบครัวที่อบอุ่นมั่นคง ชุมชนที่รวมตัวเข้มแข็ง

ในสถานการณ์ที่เป็นจริงการเรียนรู้เพื่อแก้ปัญหาใหญ่ที่ยังยากซับซ้อนโดยลำพังคนเดียวเป็นเรื่องที่มีข้อจำกัดมากจึงจำเป็นต้องเรียนรู้อย่างมีส่วนร่วม (Participatory Learning) มีการจัดองค์กร มีการจัดการด้วยชุมชน

ประเวศ วะสี (2539) ได้สรุปองค์ประกอบความเป็นชุมชนที่เข้มแข็งว่ามีองค์ประกอบที่เป็นปัจจัยต่อการสร้างองค์กรชุมชนเข้มแข็ง คือ Spirituality learning Management มีองค์ประกอบ 6 ประการ ได้แก่

ประการแรก การพัฒนาด้านธรรมะ (Spiritual Development) ธรรมะคือความดี ความถูกต้อง การไม่เอาใจเอาเปรียบ ไม่เห็นแก่ตัว ธรรมะจึงดึงให้คนอยู่ร่วมกันอย่างแน่นแฟ้น

ประการที่สอง การเรียนรู้โดยการกระทำร่วมกัน (Participatory Action Learning)

ประการที่สาม การเคลื่อนไหวเรียกร้องเป็นรูปแบบใหม่ กล่าวคือ เป็นการเคลื่อนไหวด้วยตัวเองไม่ผ่านกลไกรัฐ พรรค หรือนักการเมืองแต่เป็นการใช้สิทธิของพลเมืองในระบอบประชาธิปไตยที่จะไม่เชื่อฟังรัฐ (Civil Disobedience) ซึ่งเป็นสิทธิขั้นพื้นฐานในระบอบประชาธิปไตย

ประการที่สี่ การรวมกลุ่มของขบวนการเอิร์ธเฟรนด์เป็นเรื่องของจิตสำนึกส่วนบุคคลที่ต้องการอนุรักษ์ธรรมชาติ (Individual Conscience) หรืออีกในหนึ่ง ขบวนการเอิร์ธเฟรนด์ไม่ใช่ Interest Group Politics แต่เป็น Issue Groups Politics คือรวมตัวกันบนฐานของประเด็นปัญหาที่ต่อสู้ร่วมกัน

ประการที่ห้า ยุทธศาสตร์ในการเคลื่อนไหวของขบวนการเอิร์ธเฟรนด์เป็นการเคลื่อนไหวที่ต้องการให้คนทั้งโลกได้รับรู้ถึงปัญหาสิ่งแวดล้อมเป็นเทคนิคในการดึงและดึงความสนใจของประชาชนในวงกว้างโดยผ่านการใช้สื่อต่าง ๆ ซึ่งสิ่งที่ขบวนการเอิร์ธเฟรนด์กระทำเป็นการเมืองในเชิงสัญลักษณ์ (Symbolic Politics) หรือการเมืองเชิงอิทธิพล (Politics of Influence) เป็นการปลุกจิตสำนึกของคนในสังคมให้ตระหนักรู้ถึงปัญหาเรื่องสิ่งแวดล้อมอันนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงในการดำรงชีวิตแบบใหม่

ประการสุดท้าย การเมืองในเชิงสัญลักษณ์มีความสำคัญมากในระบบการเมืองสังคมแบบปิดล้อมอย่างที่เรารู้ เพราะวิถีชีวิตของคนในสังคมถูกรอบงำด้วยระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยม ดังนั้น ขบวนการอนุรักษ์ธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมก็ยังคงเป็นการตอกย้ำหลักการผลิตและการบริโภคอยู่นั่นเอง แทนที่จะลดการผลิตและการบริโภค เพียงแต่เป็นการผลิตและการบริโภคเพื่ออนุรักษ์ธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม หรือที่ Luke (1993) เรียกว่า "Green Consumerism" นั่นเอง

2.2.3 แนวความคิดเรื่องประชาสังคม

แนวคิดเรื่องความร่วมมือเบญจภาคี/พหุภาคีมักจะได้รับการนำเสนอออกมาพร้อม ๆ กับแนวความคิดเรื่อง ประชาสังคม (Civi Society) ซึ่งศาสตราจารย์ นพ.ประเวศ วะสี เห็นว่าเป็นเรื่องเดียวกันหรือเหมือน ๆ กัน คือคำว่า Civic Tradition, Community, Civility, Civil Society แปลออกมาได้ว่า ความเป็นชุมชน ประชาคม ถ้าพวกนี้มีความหมายไปในทางเดียวกัน (ประเวศ วะสี ใน ชูชัย สุภวงค์ และยวดี คาคการณ์ไกล (บก.2539) เพราะความร่วมมือเบญจภาคีนั้นเป็นความร่วมมือของคนทั้งสังคมเพื่อสร้างความเข้มแข็งให้เกิดแก่ชุมชน คนหลาย ๆ ฝ่ายที่

เข้ามาร่วมมือกันนั้นเกิดเป็นชุมชนด้วยตามคำนิยามที่ว่าชุมชน หมายถึง คนจำนวนหนึ่งซึ่งมีวัตถุประสงค์ ร่วมกัน มีความเชื่อในระบบคุณค่าบางอย่าง มีการติดต่อสื่อสารกัน มีการเอื้ออาทรต่อกัน มีการเรียนรู้ร่วมกันและมีกาจัดการ ในขณะที่ประชาสังคม ก็มีแนวคิดไปในทำนองเดียวกัน มีนักวิชาการได้เสนอแนวคิดเรื่องประชาสังคมไว้ เช่น ประเวศ วะสี (3-4) ที่ให้ความหมายของประชาสังคม (Civil Society) ว่า หมายถึงการที่ประชาชนจำนวนหนึ่งมีวัตถุประสงค์ร่วมกัน มีอุดมคติร่วมกัน หรือความเชื่อร่วมกันในบางเรื่อง มีการติดต่อสื่อสารกัน หรือมีการรวมกลุ่มกันจะอยู่ห่างกันก็ได้ มีความเอื้ออาทรต่อกัน มีเรื่องจิตใจเข้ามาด้วย มีความรัก มีมิตรภาพ มีการเรียนรู้ร่วมกันในการกระทำ ในการปฏิบัติบางสิ่งบางอย่างในเรื่องใด ๆ และมีการจัดการ ส่วนชยอนันต์ สมุทวณิช (2534) ก็ให้ความหมายของ ประชาสังคม ว่าหมายถึง ทุก ๆ ส่วนของสังคมโดยรวมทั้ง ภาครัฐ ภาคเอกชน ภาคประชาชน ที่เข้าเป็น Partnership กัน คือ การร่วมกันทำงานไม่แบ่งแยกว่าเรื่องใดเรื่องหนึ่งเป็นเรื่องของฝ่ายรัฐหรือฝ่ายสังคมไม่จำกัดว่าใครเป็นส่วนนำหรือส่วนตาม เป็นเรื่องทุก ๆ ส่วนในสังคมต้องมารวมกันเพื่อแก้ไขปัญหาโดยเอาประเด็นปัญหาหรือกิจกรรมเป็นศูนย์กลางโดยไม่จำกัดว่าเป็นเรื่องของใคร ใครเป็นส่วนนำ ใครเป็นส่วนตาม สามารถเกิดขึ้นได้ทุกวัน เกิดขึ้นได้ทุกระดับตั้งแต่ในระดับท้องถิ่น ระดับชุมชน ไปจนถึงระดับชาติ โดยชยอนันต์ สมุทวณิช (2539) ก็ได้เสนอความคิดเรื่อง “ประชารัฐ” ด้วยว่าเป็นเรื่องของความสัมพันธ์และจิตใจของประชาชนกับรัฐที่ต้องผนึกกำลังร่วมกันลดและแก้ปัญหาที่เกิดขึ้นในสังคมซึ่งเป็นการย้ำว่า ในความร่วมมือของประชาสังคมนั้นอาจมีภาคีเข้ามาร่วมเพียงบางภาคีก็ได้ซึ่งก็น่าจะหมายถึงความร่วมมือพหุภาคีนั่นเอง

เกษียร เตชะพีระ (2539) มีความเห็นเพิ่มเติมไปจากคนอื่น ๆ ว่า “ประชาสังคม” หรือ “สังคมอารยะ” (Civil Society) มีลักษณะเป็นสถาบันอิสระนอกภาครัฐ นอกกระบวนการผลิตทางเศรษฐกิจที่เป็นเอกชนและมหาชน ซึ่งมองในแง่ดี ก็จะเป็นขบวนการจัดตั้งมีอุดมการณ์ชั้นนำและก่อการเคลื่อนไหวโฆษณาปลุกกระดม ชุมนุมประท้วง เดินขบวน บอยคอต นัดหยุดค้า หยุดงานด้วยรูปงานต่าง ๆ อาทิ เช่น หน่วยพรรค กลุ่มนักศึกษา โรงเรียนจีน สมาคมวิชาชีพธุรกิจ สหภาพแรงงาน สมาคมแพทย์ตระกูล/สำเนียงภาษา หรืออีกนัยหนึ่งก็คือ องค์กรพัฒนาเอกชนนั่นเองแต่หากมองในแง่ร้ายหรือแง่ที่แย่ที่สุดก็จะเป็นกลุ่มอั้งยี่การใช้ความรุนแรงเล่นงานลอบสังหารปรักภัยทางการเมือง ซึ่งจุดนี้จะขัดแย้งกับความเห็นของท่านอื่น ๆ ที่มองประชาสังคมแต่ในด้านดีด้านบวก

อนุชาติ พวงสำลี (2540) ได้อธิบายถึงองค์ประกอบของประชาสังคมโดยพิจารณาจากองค์ประกอบหลัก 5 ประการ ดังต่อไปนี้

1) ความหลากหลาย

ความหลากหลายนับว่าเป็นคุณลักษณะที่สำคัญในองค์ประกอบของสังคม กล่าวคือ สังคมใดที่ขาดความหลากหลาย มีเพียงมิติเดียว รูปแบบเดียวกันก็เป็นสังคมที่ขาดการเรียนรู้ ขาดจินตนาการ และไม่เอื้อให้เกิดพัฒนาการแก่คนรุ่นต่อไป ความหลากหลายเป็นไปได้ในหลายลักษณะ

2) มีความเป็นชุมชน

ความเป็นชุมชนในความหมายของประชาสังคมนั้นอาจครอบคลุมความหมายที่กว้างถึงอาณาบริเวณหรือบริบทขนาดใหญ่ที่สามารถเชื่อมโยงติดต่อกันในทางใดทางหนึ่งหรืออาจพิจารณาถึงความสัมพันธ์ภายในกลุ่มองค์กรเล็ก ๆ ที่รวมตัวกันด้วยความรัก ความผูกพัน ความเอื้ออาทร ความสนใจ และหรือผลประโยชน์ร่วมกัน ดังนั้นลักษณะของความเป็นชุมชนก็จึงไม่จำเป็นต้องติดขัดกับความเป็นชนบทหรือชุมชนก็ได้ ความเป็นชุมชนอาจเป็นเรื่องของชุมชนเมือง ชุมชนของคนชั้นกลาง ชุมชนของนักธุรกิจ ชุมชนของสถาบันการศึกษา รวมถึงความเป็นชุมชนของคนภายในองค์กรอีกด้วย โดยนัยยะขององค์ประกอบนี้ คงจะทำให้มองเรื่องประชาสังคมในบริบทที่กว้างขวางและหลากหลายมากยิ่งขึ้น

อย่างไรก็ดี “ความเป็นชุมชน” เองก็ต้องมีอยู่มากมายหลายลักษณะการสร้างให้เกิดความเป็นชุมชนนั้นคงเป็นเรื่องในเชิงยุทธศาสตร์ยุทธวิธีที่จะต้องคิดคำนึงให้สอดคล้องกับเงื่อนไขของแต่ละสังคม

3) บทสำนึกสาธารณะ สำนึกสาธารณะหรือจิตสำนึกเพื่อส่วนรวม (Public Consciousness) นั้นเป็นคุณลักษณะที่สำคัญและมีความหมายเป็นอย่างยิ่งในองค์ประกอบของประชาสังคม ดังได้กล่าวไปแล้วว่า องค์ประกอบสำคัญของความเป็นประชาสังคมคือ ความหลากหลายของกลุ่ม องค์กรในสังคม ไม่ว่าจะเป็นกลุ่มองค์กรในลักษณะ Self-interest Group, Public-Interest Group, Pressure Group, Volunteer Group ต่างๆ ก็ตาม แต่สิ่งที่เราพบเห็นอยู่ก็คือ เรามีกลุ่มองค์กร “ประชาสังคม” ในความหมายนี้มากมายในสังคมไทย แต่ส่วนมากกลุ่มองค์กรเหล่านี้มักไม่มีความเข้มแข็ง ไม่มีพลังเพียงพอที่จะช่วยผลักดันแก้ไขเปลี่ยนแปลงสังคม ในทางกลับกันกลุ่มองค์กรที่มีความเข้มแข็งและมีพลังในการกำหนดทิศทางของสังคมก็คือ กลุ่มองค์กรทางการเมือง

4) เกิดกิจกรรมและความต่อเนื่อง บนพื้นฐานของกระบวนการกลุ่มที่หลากหลายรวมตัวกันเป็นชุมชนที่มีความรัก ความเอื้ออาทร และสมานฉันท์ร่วมกันนั้น คงจะยังไม่เพียงพอหากไม่สามารถผลักดันให้เกิดการกระทำหรือกิจกรรมร่วมกัน ความหมายของความเป็น

ประชาสังคมที่สำคัญ คือ กระบวนการเรียนรู้กันหรือการเป็นสังคมแห่งการเรียนรู้ (Learning Society) นั่นเองยิ่งในสังคมที่มีพลังพลวัตสูงในปัจจุบัน ยิ่งต้องอาศัยนวัตกรรมใหม่ ๆ ทางสังคมที่จะเอื้อให้เกิดการเรียนรู้อย่างรวดเร็ว สำนักสาธาณะนั้นเป็นนามธรรมที่มีความสามารถบังคับให้เกิดขึ้นได้ในบุคคลใด ๆ หากปราศจากการเรียนรู้ที่มีการปฏิบัติร่วมกัน (Interactive Learning Through Actions) ดังนั้น การสร้างเงื่อนไขหรือกิจกรรมร่วมกันที่จะก่อให้เกิดการเรียนรู้ร่วมกันของคนในสังคม ตลอดจนการพัฒนาให้เกิดความต่อเนื่องของกิจกรรมและการเรียนรู้นั้น ย่อมจะเป็นองค์ประกอบที่สำคัญของ “ประชาสังคม” ในอีกด้านหนึ่ง

5) มีเครือข่ายและการติดต่อสื่อสารและด้วยเหตุทำนองเดียวกันกับเรื่องของกิจกรรม และความต่อเนื่อง กลุ่มประชาสังคมที่จะมีความยั่งยืนและมีความหมาย ย่อมต้องมีระบบการจัดการที่ดี มีระบบการสื่อสารแลกเปลี่ยน ตลอดจนการสร้างเครือข่ายแห่งการเรียนรู้ร่วมกัน (Communication and Network) ประสพการณ์ของการเรียนรู้บนพื้นที่ที่หลากหลายบนกิจกรรมที่หลากหลายคือ หลัง

การนำเอาแนวความคิดเรื่อง “เบญจภาคี” “ประชาคม” และ “ประชาสังคม” มาเป็นกรอบคิดในการวิเคราะห์การศึกษานี้เพื่อให้เข้าใจถึงองค์ประกอบของความเป็นประชาสังคมที่ผนึกกันเป็นเครือข่ายความร่วมมือ รวมถึงลำดับการกำเนิดขึ้นมาเพื่อดำเนินกิจกรรมสาธารณะว่าเป็นอย่างไร มีความรับผิดชอบอย่างไร และตลอดถึงการดำรงตนอยู่ในสังคมที่ซับซ้อนอย่างไร

การศึกษาแนวคิดเรื่องชุมชนรูปแบบใหม่ ชุมชนเข้มแข็งและประชาคม พบว่าชุมชนท้องถิ่นมีความสำคัญในการจัดการและดูแลรักษาทรัพยากรธรรมชาติในท้องถิ่นของตนเอง เพราะชุมชนท้องถิ่นคือผู้รับเอาประโยชน์และผลกระทบที่เกิดขึ้นจากการจัดการทรัพยากรธรรมชาติโดยตรง ดังนั้นในการสร้างชุมชนรูปแบบใหม่ ชุมชนเข้มแข็ง และกระบวนการประชาสังคม จึงควรเปิดโอกาสให้ชุมชนท้องถิ่นได้เข้ามามีบทบาทในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติอย่างเต็มความสามารถ

2.3 แนวคิดเครือข่าย เครือข่ายสังคม พัฒนาการของเครือข่ายองค์กรชุมชน

แนวคิดเรื่องเครือข่าย เครือข่ายสังคม และพัฒนาของเครือข่ายองค์กรชุมชน นับว่ามีความสำคัญอย่างมากสำหรับการจัดการทรัพยากรธรรมชาติในลักษณะของประชาสังคม ไม่ว่าจะเป็นในชุมชนใด ๆ ก็ตาม โดยในการดำเนินการวิจัยเรื่อง “พัฒนาการในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติของประชาคมอนุรักษ์เทือกเขาหลวง” ผู้วิจัยได้ใช้แนวคิดทฤษฎี เรื่อง เครือข่ายเครือข่ายสังคม และพัฒนาการของเครือข่ายองค์กรชุมชน ดังนี้คือ

2.3.1 แนวคิดเรื่องเครือข่าย

สุเทพ สุรินทร์เกสซ์ (2535) ได้อธิบายเครือข่ายว่าเป็นรูปแบบทางด้านจิตวิสัยของสายใยความสัมพันธ์ของสมาชิกภายในสังคมที่มีแบบแผนสายสัมพันธ์ต่างๆทั้งในระดับจุลภาคและมหภาค ในลักษณะของการพึ่งพาอาศัยกัน ซึ่งมีหลักการว่า สายสัมพันธ์ระหว่างตัวผู้กระทำต่าง ๆ ปกติจะมีลักษณะควบคู่ขนานกันในด้านเนื้อหา ความเข้มข้นสนองสิ่งต่าง ๆ ให้แก่กันและกัน โดยมีความเข้มข้นมากน้อยต่างกันและมีลักษณะการถ่ายทอดต่อกัน หรือนำไปสู่เครือข่ายชนิดต่าง ๆ สุชาติ มิสงฆ์ (2535) กล่าวว่า “เครือข่าย” ของชาวบ้านเป็นไปโดยธรรมชาติ เน้นความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลและชุมชน โดยไม่มีเรื่องเงินทองเข้ามาเกี่ยวข้อง ซึ่งในระดับเครือข่ายที่ชาวบ้านอยู่เป็นเครือข่ายเฉพาะในระดับบุคคล (ครอบครัว) และเครือข่าย โดยมิพื้นฐานความคิดจากการแสวงหาหลักประกันให้กับชีวิต ครอบครัว และลูก ๆ ของตน ซึ่งถือว่าในหมู่บ้านมีความสัมพันธ์กันในลักษณะเครือญาติและชุมชนเป็นอันดับแรก และขยายครอบคลุมถึงกิจกรรมการพัฒนาเพื่อเป็นการสร้างหลักประกันให้กับตนเอง ครอบครัว กลุ่มชุมชนของตนเอง และผู้อื่น โดยลักษณะของเครือข่ายมีสองลักษณะคือ เครือข่ายแนวนอน ซึ่งมีความสัมพันธ์ช่วยเหลือซึ่งกันและกันโดยมิพื้นฐานของความเท่าเทียมกัน และเครือข่ายแนวตั้ง มีพื้นฐานมาจากความไม่เท่าเทียมกัน เช่น การกู้เงิน การประสานงานกับหน่วยงานของรัฐหรือเอกชน จอห์น ไนซ์บิตต์ (อ้างใน สันติ ตังกรพิพากร, (2532) มีแนวคิดคล้าย ๆ กันว่าเครือข่ายชาวบ้านเป็นการพูดคุยกัน แลกเปลี่ยนความคิดเห็น ข้อมูลข่าวสารและทรัพยากรระหว่างกันและกันในหมู่บ้าน ซึ่งเป็นกระบวนการที่จะนำไปสู่การติดต่อสัมพันธ์ที่สร้างความเชื่อมโยงกันขึ้นระหว่างบุคคลและกลุ่มคนเครือข่ายทำให้การช่วยเหลือตนเองดำเนินไปได้ดีขึ้น

จากความหมายของเครือข่ายที่กล่าวมา เครือข่ายเป็นรูปแบบของความสัมพันธ์ระหว่างบุคคล ครอบครัว เครือญาติ และบุคคลกับชุมชน โดยการแลกเปลี่ยนและการรวมกลุ่มเพื่อนำไปสู่ความร่วมมือ การสร้างหลักประกันให้กับตนเอง กลุ่มชุมชนของตนเอง

2.3.2 แนวคิดเรื่องเครือข่ายสังคม

เครือข่ายสังคม หมายถึง สายใยของความสัมพันธ์ทั้งทางตรงและทางอ้อมระหว่างบุคคลหนึ่งไปอีกรับบุคคล หรืออีกหลายคน มีลักษณะยึดหยุ่นจะเป็นความสัมพันธ์เชิงอุปถัมภ์หรือไม่ก็ได้ ผู้ที่อยู่ร่วมในกระบวนการจะรู้ว่ามีกรรวมตัวกันเพื่ออะไร หรือทำอะไรและมีการแบ่งงานอย่างยุติธรรม ซึ่งเครือข่ายสังคมเป็นรูปแบบหนึ่งของการประสานงานเพื่อก่อให้เกิดความช่วยเหลือซึ่งกันและกัน อาจมีการประสานระหว่างหน่วยงานของรัฐและหน่วยงานของเอกชน (สุชาติ มิสงฆ์ อ้างแล้ว) กองบรรณาธิการสังคมพัฒนา (2534) เครือข่ายจะมีพลังขึ้นมาได้จะต้องมีข่ายโยงใย ระหว่างชุมชนย่อย ๆ หลายๆ ชุมชนที่มีลักษณะเป็นการแลกเปลี่ยนเพื่อช่วยเหลือซึ่งกัน

และกัน แลกเปลี่ยนด้วยตัวหวังดีต่อผู้อื่น พลังที่จะทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงขึ้นในชุมชนมาจากการประสานความร่วมมือของกันชนชั้นต่าง ๆ ในชุมชน ฉัตรทิพย์ นาถสุภา (2534) พลังขององค์กรชุมชนที่เกิดขึ้นมีหลายลักษณะ เช่น ด้านพลังกาย พลังทรัพย์ พลังใจ พลังความคิดโดยเกิดขึ้นมาเองหรือเกิดขึ้นมาใหม่จากการพัฒนาสิ่งเดิมที่เป็นรากฐานคิดต่อเนื่องจากธรรมชาติ จากสภาพแวดล้อมจากการพบปะสนทนา และบางครั้งเป็นพลังเงียบถ้าไม่มีเหตุการณ์ที่จะต้องแสดงออก เรื่อง สุขสวัสดิ์ (2523)

มิทเชลล์ (Mitchell, อ้างใน พิมวัลย์ ปรีดาสวัสดิ์ (2533) กล่าวว่า เครือข่ายสังคมเปรียบเสมือนกรอบแนวคิดที่ใช้ศึกษาหาความเข้าใจเกี่ยวกับความสัมพันธ์ที่มีอยู่ในสังคม อันนำไปสู่ความเข้าใจในเรื่องกลุ่มที่ไม่เป็นทางการองค์กรทางสังคมและโครงสร้างทางสังคม ชาติชาย ณ เชียงใหม่ (2533) ได้อธิบายแนวความคิดเกี่ยวกับเครือข่ายสังคมว่า หมายถึง ความสัมพันธ์ที่บุคคลกลุ่มหนึ่งมีต่อกัน โดยคุณลักษณะของความสัมพันธ์ที่เกิดขึ้นสามารถนำมาใช้อธิบายพฤติกรรมของบุคคลเหล่านี้ได้ เครือข่ายสังคมนี้ประกอบขึ้นด้วยความสัมพันธ์ทางสังคมทั้งหมดของคนในสังคมเครือข่ายความสัมพันธ์ส่วนตัวที่บุคคลมีต่อกันนั้นมีอิทธิพลในการกำหนดแนวทางพฤติกรรมของบุคคล

การมองเครือข่ายในลักษณะที่เป็นรูปธรรมขึ้นนั้น ทิพย์วัลย์ ปรีดาสวัสดิ์ (อ้างแล้ว) ได้เปรียบเทียบรูปภาพของจุดต่าง ๆ ที่มีเส้นหลาย ๆ เส้นโยงไปมาระหว่างจุดต่างนี้กับจุด ๆ จุดหนึ่ง ซึ่งเป็นศูนย์กลาง จุดศูนย์กลางเปรียบเสมือนบุคคลคนหนึ่ง และจุดต่าง ๆ เป็นตัวแทนของบุคคลอื่น ๆ รอบ ๆ ข้างที่บุคคลนั้นมีความสัมพันธ์ด้วยเส้นโยงหลาย ๆ เส้นนั้นหมายถึง ความสัมพันธ์ทางสังคมหลาย ๆ ความสัมพันธ์ที่บุคคลหรือกลุ่มบุคคลมีต่อกันและกัน ซึ่งพื้นฐานความสัมพันธ์ทางสังคมที่สำคัญ คือ การติดต่อสื่อสารระหว่างบุคคล และมีองค์ประกอบอื่นด้วย

ลักษณะของเครือข่ายสังคม ชาติชาย ณ เชียงใหม่ (2533) และพิมวัลย์ ปรีดาสวัสดิ์ (2530) ได้จำแนกออกเป็น 5 ลักษณะ คือ

1) ความสัมพันธ์เชิงซ้อน หรือความสัมพันธ์ที่มีความหลากหลายอันเนื่องมาจากบทบาทที่มีอยู่ในสังคม

2) ความสัมพันธ์ที่มีการแลกเปลี่ยน เนื่องจากความสัมพันธ์ของบุคคลในสังคมไม่เพียงทำตามบทบาทหน้าที่ที่คาดหวังในสังคม หรือตามบรรทัดฐานที่ได้รับการอบรมถ่ายทอดมาแต่ขึ้นอยู่กับพื้นฐานของการเรียนรู้ การตัดสินใจในการแลกเปลี่ยนซึ่งกันและกันระหว่างคู่ความสัมพันธ์ ทั้งในด้านวัตถุและทางด้านจิตใจ

3) ความสัมพันธ์ที่มีลักษณะการให้และการรับ ความสัมพันธ์ทางสังคมระหว่างบุคคลวางอยู่บนพื้นฐานการแลกเปลี่ยนสามารถก่อให้เกิดความสัมพันธ์ในลักษณะร่วมมือกันหรือแข่งขันกันระหว่างบุคคลหรือกลุ่มคน

4) ความถี่และระยะเวลาของความสัมพันธ์ เครือข่ายสังคมมีการเปลี่ยนแปลงอยู่เสมอเพราะมีการรู้จักกันมากขึ้น แต่ความถี่และความบ่อยครั้งของความสัมพันธ์เป็นปัจจัยนำไปสู่คุณภาพของความสัมพันธ์ในลักษณะของการเกิดความสัมพันธ์เชิงซ้อน

5) ความเกี่ยวพันกันภายในเครือข่าย ในเครือข่ายสังคมที่มีความเกี่ยวพันกันสูงจะมีหลายช่องทางที่ความคิดเห็น ข้อเสนอแนะ ตลอดจนข้อมูลข่าวสาร สามารถผ่านเข้าถึงบุคคลต่าง ๆ ได้ ดังนั้นภายในเครือข่ายจะมีความคิดเห็นและการกระทำของบุคคลต่าง ๆ จะมีความคล้ายคลึงกันสูง

2.3.3 แนวคิดเรื่องพัฒนาการของเครือข่ายขององค์กรชุมชน

กาญจนา แก้วเทพ (2538) ได้ให้คำจำกัดความเรื่องเครือข่าย (Network) ไว้ว่า คำว่า Network ในภาษาอังกฤษให้ภาพพจน์ที่ชัดเจน คือ “Net” (ตาข่าย) ที่โยงใยถึงกัน และพร้อมที่จะ “Work” เมื่อต้องการใช้งาน ดังนั้นความหมายของ “เครือข่าย” จึงหมายถึง รูปแบบหนึ่งของการประสานงานของบุคคล กลุ่ม หรือองค์กรหลายองค์กรที่ต่างก็มีทรัพยากรของตัวเอง มีเป้าหมาย มีวิธีทำงาน และมีกลุ่มเป้าหมายของตัวเอง บุคคล กลุ่มหรือองค์กร เหล่านี้ได้เข้ามาประสานงานกันอย่างมีระยะเวลาแน่นอนพอสมควร เมื่อฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งมีความต้องการที่จะขอความช่วยเหลือ หรือขอความร่วมมือจากกลุ่มอื่น ๆ เพื่อแก้ปัญหาที่สามารถติดต่อไปได้

ปกรณ จริงสูงเนิน (2537) กล่าวว่าศักยภาพขององค์กรชุมชนนั้นขึ้นอยู่กับพลัง 3 ประการ คือ

1) พลังปัญญา ที่ประกอบด้วยองค์ความรู้ด้านสำนึก องค์ความรู้ด้านการบริหารจัดการและองค์ความรู้ด้านเทคนิควิธี

2) พลังชุมชน ซึ่งประกอบด้วย ความเป็นชุมชน สิทธิอำนาจ บทบาทหน้าที่ กฎกติกา กิจกรรม และสิทธิประโยชน์

3) พลังทรัพยากร ซึ่ง ได้แก่ เงินทุน วัสดุ อุปกรณ์และทรัพยากรธรรมชาติต่าง ๆ
อนุภาพ ธีรลาภ (2528) ได้สรุปปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อการเข้ามีส่วนร่วมประชาชนในการพัฒนาโดยคำนึงถึงลักษณะปัจเจกชนเป็นสำคัญที่สามารถแบ่งได้ 2 ปัจจัย ได้แก่

1) ปัจจัยภายในตัวบุคคล เกิดจากความต้องการ ความคาดหวัง ความรู้สึกที่ร่วมประสงค์ในสิ่งต่าง ๆ ได้แก่ ต้องการเงิน ต้องการแลกเปลี่ยนผลประโยชน์อื่น ต้องการเกียรติยศชื่อเสียง เป็นต้น

2) ปัจจัยภายนอกตัวบุคคล เกิดจากแรงผลักดันจากบุคคลอื่น หรือภาวะบีบบังคับอื่นซึ่งมาจากภายนอก ได้แก่ ผู้นำท้องถิ่น เจ้าหน้าที่ชักชวนหรือขอร้อง เกิดภัยธรรมชาติ ราคาพืชผลตกต่ำ ขาดแคลนข้าวบริโภค ขาดน้ำเพื่อการบริโภค และ โจรผู้ร้ายชุกชุม เป็นต้น

ทรงพล เจตนาวณิชย์ (2536) กล่าวว่า ความสำเร็จของเครือข่ายจะเป็นจริงหรือไม่เป็นจริงขึ้นอยู่กับทุกคนในเครือข่ายเพราะถ้าฝากความหวังไว้กับรัฐหรือคนใดคนหนึ่งแล้ว นั่นคือความล้มเหลวของเครือข่าย

ชาร์ป (อ้างในกอบกาญจน์ พจน์ชนะชัย (2538)) กล่าวว่า “อุปสรรค” ที่จะมีความสำเร็จของเครือข่าย คือ

- 1) แรงกระตุ้น ความกระตือรือร้น ของผู้เข้าร่วมหลักลดลง
- 2) การตั้งความหวังเอาไว้มากเกินไปเกินกว่ากำลังของคน
- 3) ผู้จัดตั้ง ไม่สนใจอันตรายถึงจุดที่สายเกินไป
- 4) การขาดทักษะการบริหารที่เหมาะสม

ลักษณะการเกิดขึ้นขององค์กรเครือข่ายที่เป็นรูปธรรมนั้นมีหลายแห่ง เช่น การจัดตั้งกลุ่มออมทรัพย์เป็นเครือข่ายที่ ศิริวง เริ่มจากกรมพัฒนาชุมชนเป็นผู้ให้แนวคิด จากนั้นคนในศิริวงเองมีความคิดต่ออาการกระทำเรื่อยมา ธีรพัฒน์ อุษากาญจน์ (2536) กล่าวว่าเมื่อเกิดเครือข่ายกลุ่มออมทรัพย์ขึ้นมาในหมู่บ้านแล้ว กลุ่มอื่น ๆ ก็เกิดตามขึ้นมาทำเรื่องออมทรัพย์ด้วย เช่น กลุ่มงดสูบบุหรี่ กลุ่มแม่บ้าน กลุ่มโรงเรียนในแต่ละกลุ่มเริ่มสะสมเงินของกลุ่มแล้วนำไปฝากกับกลุ่มออมทรัพย์หมู่บ้านอื่น ๆ มาเรียนรู้แล้วจึงกลับไปทำที่หมู่บ้านของตน ศิริวง จึงเป็นจุดเริ่มต้นของเครือข่าย ตรีวุธ พาระพัฒน์ (2538) ได้สรุปประสบการณ์ว่า ความยากลำบากทำให้ชุมชนต้องต่อสู้กับความจนด้วยการสะสมเงินขณะนี้เงินออมทรัพย์มีอยู่ 13 ล้านบาท และต้องเก็บเงินด้วยการเชื่อมเครือข่ายการเรียนรู้ให้ขยายออกไปเรื่อย ๆ

วิชัย ดันศิริ (อ้างในสำรวย ผัดผล (2545)) สรุปว่าปัญหาต่าง ๆ หรือปัญหาสิ่งแวดล้อมสามารถที่จะลดน้อยลงได้หากสามารถเพิ่มพลัง และฟื้นฟูศักยภาพให้กับชุมชนด้วยการส่งเสริมให้ประชาชนในชุมชนต่าง ๆ มีกระบวนการเรียนรู้ที่ต่อเนื่องเพื่อนำไปปรับประยุกต์ได้

วิเชียร เกตุสิงห์ (2536) เสริมว่าเรื่องของระบบข่าวสาร การมีเวทีแลกเปลี่ยนเรียนรู้ การศึกษาดูงาน จะมีความสำคัญในการขยายผลหรือเชื่อมโยงเครือข่ายต่อไป

ปรีชา เปี่ยมพงศ์สานต์ (2538) ได้กล่าวถึงการแสวงหาวิถีใหม่ของการพัฒนาว่าจะต้องปฏิรูปโครงสร้างใหม่เพื่อการพัฒนาสังคม เศรษฐกิจและระบบนิเวศ และการปฏิรูปโครงสร้างใหม่ก็คือ การปรับโครงสร้างการตัดสินใจในทุกองค์กรนั่นคือ ให้กลุ่มชนที่อยู่ข้างล่างได้ขึ้นมามีส่วนร่วมในการบริหารงานได้อย่างกว้างขวาง

การศึกษาแนวคิดเรื่องเครือข่าย เครือข่ายสังคมและพัฒนาการของเครือข่ายองค์กรชุมชน ผู้วิจัยพบว่าในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติที่ยั่งยืนนั้น จะต้องมีการดำเนินงานที่มีลักษณะเป็นเครือข่ายที่เชื่อมร้อยคน ชุมชน องค์กร และส่วนต่าง ๆ เข้าด้วยกัน อันจะนำมาซึ่งความเข้มแข็งและเพิ่มประสิทธิภาพในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติขององค์กรนั้น ๆ ดังนั้น องค์กรที่จะมีความเข้มแข็งได้จะต้องมีการประสานความร่วมมือของเครือข่ายที่มีความหลากหลายและมีประสิทธิภาพ

2.4 แนวคิดการมีส่วนร่วมขององค์กรชุมชนในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ

ปรีชา เปี่ยมพงศ์สานต์ (2538 : 206-207) ได้กล่าวถึงการอนุรักษ์ธรรมชาติและ การมีส่วนร่วมของท้องถิ่นว่าการพัฒนาเศรษฐกิจของไทยในช่วง 30 ปีที่ผ่านมา ตั้งอยู่บนพื้นฐานของโลกทรรศน์ที่เน้นการขูดรีดทรัพยากรธรรมชาติ เราจะเห็นได้ว่ามนุษย์มองสรรพสิ่งทั้งหลายในธรรมชาติเป็นสิ่งที่มิมีประโยชน์และมีค่าทางเศรษฐกิจ ทรัพยากรธรรมชาติคือสินค้าที่มีไว้สำหรับการพัฒนาและการใช้เพื่อการผลิต โดยมีการแสวงหากำไรสูงสุดเป็นเป้าหมายหลัก โลกทรรศน์แบบนี้ได้นำไปสู่การทำลายล้างโลกธรรมชาติอย่างกว้างขวาง ในระยะหลัง ๆ นี้เองการล่มสลายของระบบนิเวศน์ได้กระตุ้นให้บุคคลหลายกลุ่ม หลายวงการเริ่มมองเห็นความจำเป็นของการอนุรักษ์ธรรมชาติ ในปัจจุบันการพัฒนาและการอนุรักษ์ได้กลายเป็นแนวคิดที่มีความสำคัญมากขึ้นในกระบวนการวางแผนนโยบายและวางแผนของไทย แต่อย่างไรก็ตามแนวคิดการอนุรักษ์ที่มาจากข้างบนก็ยังคงเป็นแนวคิดที่ยังแฝงไว้ด้วยการมองประโยชน์ทางเศรษฐกิจเป็นหลักสำคัญ โดยมีการคำนึงถึงมิติทางนิเวศน์บ้าง การอนุรักษ์แบบนี้ต้องการย้ำว่าทรัพยากรธรรมชาติควรจะถูกใช้อย่างมีเหตุผลเพื่อการพัฒนาทั้งนี้จะต้องมีการทำลายหรือการกระทบกระเทือนผลประโยชน์ของอนุชนรุ่นหลัง การอนุรักษ์ในความหมายนี้คือการจัดการทรัพยากรอย่างมีประสิทธิภาพโดยป้องกันไม่ให้เกิดมีการสูญเปล่าพร้อม ๆ กับรักษาคุณภาพและประโยชน์ของทรัพยากรธรรมชาติให้ดำรงอยู่ แนวคิดอนุรักษ์ที่มาจากข้างบนคงไม่อาจสร้างความยั่งยืนยาวนานให้แก่การพัฒนาได้

(Sustainable Development) ในภาคปฏิบัติแนวคิดนี้ยังคงเปิดโอกาสให้มีการขุดรีดทรัพยากรธรรมชาติเพื่อแสวงหากำไรต่อไปได้ ดังจะเห็นได้จากนโยบายป่าไม้ของไทย ซึ่งมีทั้งมิติของการอนุรักษ์และการทำธุรกิจทั้ง ๆ ที่ป่าไม้ของเราอยู่ในสถานการณ์ที่วิกฤติที่สุดแล้ว

แนวคิดของการอนุรักษ์ที่แท้จริงและถูกต้องมาจากข้างล่างนั่นคือ จากประชาชนที่อยู่ในท้องถิ่น และดำรงชีวิตท่ามกลางธรรมชาติที่กำลังถูกทำลายอย่างหนัก ในแนวคิดนี้ทรัพยากรธรรมชาติทั้งปวงจะได้รับการดูแลด้วยความรัก ความห่วงใยและความเคารพ การสนองความต้องการของประชาชนจะอยู่ในขอบเขตที่สอดคล้องกับระบบนิเวศและกฎเกณฑ์ของธรรมชาติ การอนุรักษ์แนวนี้จะให้ความสำคัญสูงแก่เรื่องการรักษา (Preservation) โดยไม่ทำให้ทรัพยากรธรรมชาติต้องถูกนำไปใช้เพื่อการพัฒนา ในขณะที่เดียวกันก็มีการเน้นเรื่องการคุ้มครอง (Protection) โดยไม่ให้มีการทำลายทรัพยากร เนื่องจากมีการใช้มากเกินไป การอนุรักษ์ที่มาจากข้างล่างเปิดโอกาสให้ระบบนิเวศมีเวลาชดเชยฟื้นตัวขึ้นเองได้

โกลม แพรกทอง (2535) ได้กล่าวถึงแนวคิดการจัดการทรัพยากรป่าไม้โดยชุมชนว่ามีแนวคิดหลักอยู่ 4 ประการ คือ

1) แนวคิดเกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างสังคมมนุษย์กับสังคมป่าไม้ในระบบนิเวศ แนวความคิดเกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างสังคมมนุษย์และสังคมต้นไม้ในระบบนิเวศ มีสายสัมพันธ์เชื่อมโยงระหว่างกัน ในสังคมมนุษย์มีโครงสร้างทางสังคม ซึ่งประกอบด้วยหน่วยย่อยต่าง ๆ ส่วนในสังคมพืชประกอบด้วยโครงสร้างของสิ่งมีชีวิต และสิ่งไม่มีชีวิตมีความเชื่อมโยงกันด้วยวงจรต่าง ๆ สังคมมนุษย์และสังคมต้นไม้จะมีการถ่ายทอดความสัมพันธ์ระหว่างกัน อาจเป็นการสร้างเสริมและทำลาย เช่น สังคมมนุษย์อาจใช้ประโยชน์จากป่ามากเกินไปจนป่าไม่อาจรักษาสมดุลไว้ได้ก็อาจเกิดการเสื่อมโทรม การพิจารณาถึงการอยู่ร่วมกันทั้งสองสังคมจะเป็นแนวคิดเบื้องต้นของการจัดการป่าไม้ชุมชน เพื่อให้สังคมป่าและสังคมมนุษย์อยู่ร่วมกันได้

2) แนวความคิดเกี่ยวกับการป่าไม้ เพื่อการพัฒนาชนบท แนวความคิดเกี่ยวกับการป่าไม้เพื่อการพัฒนาชนบท มุ่งเน้นการนำความรู้ด้านการป่าไม้เข้าไปใช้ในการพัฒนาชนบท ใช้ป่าเป็นฐานเพื่อรองรับความเป็นอยู่ในระดับความเป็นอยู่ที่พออยู่กัน และจากสภาพของการใช้ประโยชน์จากป่ามานานได้ก่อให้เกิดภูมิปัญญาของประชาชนในการจัดการพื้นที่ป่าไม้ การจัดการป่าไม้เพื่อการพัฒนาชนบทอยู่บนพื้นฐานของความสามารถที่ประชาชนในชนบทสามารถจะดำเนินการได้เอง การจัดการป่าไม้ดังกล่าวจึงเน้นการนำเทคนิคที่มีอยู่แล้วในท้องถิ่นมาใช้เพื่อประโยชน์ต่อการพัฒนาชนบท

3) แนวความคิดเกี่ยวกับการกระจายอำนาจในการดูแลแหล่งทรัพยากรธรรมชาติที่แนวความคิดว่าทรัพยากรธรรมชาติเป็นของส่วนรวม ดังนั้นเพื่อให้เกิดประโยชน์ต่อกลุ่มผู้ใช้ประโยชน์และสะดวกต่อผู้ดูแลรักษาการจัดการทรัพยากรธรรมชาติของท้องถิ่นโดยตรง จำเป็นต้องให้ผู้ดูแลรักษาเหล่านั้นได้รับการยอมรับอย่างถูกต้อง ในรูปของการกระจายอำนาจในการดูแลรักษาพื้นที่ป่าไม้จากส่วนกลางไปยังท้องถิ่น

4) แนวความคิดในการจัดการป่าไม้เพื่อผลผลิตยั่งยืน และความมั่นคงของชุมชน เป็นแนวความคิดพื้นฐานด้านการจัดการป่าไม้ ที่เห็นประโยชน์จากป่าไม้เป็นประโยชน์ที่มีอย่างต่อเนื่องและถาวร เป็นการจัดการป่าไม้ที่เน้นการอนุรักษ์ซึ่งมีหลักการใช้ทรัพยากรแบบชาญฉลาด (WISE USE) ความต้องการที่จะใช้พื้นที่ป่าไม้จากกลุ่มผู้ใช้ประโยชน์ต่าง ๆ เพื่อการจัดการป่าไม้แบบผลผลิตยั่งยืน จำเป็นต้องอยู่บนพื้นฐานของความต้องการ ที่เปลี่ยนแปลงของชุมชนภายใต้การผสมผสานระหว่างการใช้ประโยชน์หลาย ๆ ด้าน

นอกจากนี้ วิรัช วิรัชนิภาวรรณ (2535 : 122) ยังได้กล่าวถึงระดับการเข้ามามีส่วนร่วมของประชาชนในการบริหารและการจัดการทรัพยากรธรรมชาติว่า ประชาชนยากจนในชนบท อาจเข้ามาเกี่ยวข้องในการพัฒนาชนบทมากน้อยเพียงใดขึ้นอยู่กับปัจจัยที่สำคัญอย่างน้อย 3 ประการ ได้แก่

1) นโยบายหรือรูปแบบการพัฒนาของรัฐบาล กล่าวคือ การพัฒนาแบบเสรี (Free Development) และการพัฒนาแบบมีแผน (Planned Development) สนับสนุนประชาชนในชนบทให้เข้ามามีส่วนร่วม ได้มากกว่าแบบบังคับ (Force Development)

2) บทบาทของระบบราชการที่มีต่อการพัฒนาชนบท เมื่อใดก็ตามที่มีการรวมอำนาจในการพัฒนาไว้ที่ระบบราชการมาก ก็ย่อมทำให้การมีส่วนร่วมของประชาชนน้อยลง

3) โครงสร้างทางการเมืองและสังคมของสังคมชนบท โครงสร้างดังกล่าวนี้มีส่วนสำคัญทำให้ประชาชนในชนบทเข้ามามีส่วนร่วมในการบริหารและการจัดการทรัพยากรธรรมชาติมากน้อยต่างกัน เช่น โครงสร้างทางการเมืองในสังคมชนบทที่สนับสนุนการปกครองระบอบประชาธิปไตย ย่อมส่งเสริมให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมมากกว่าโครงสร้างที่ไม่สนับสนุนระบอบประชาธิปไตย หรือโครงสร้างสังคมที่เป็นเจ้าขุนมูลนายหรือโครงสร้างที่สนับสนุนความเชื่อเรื่องเวร เรื่องกรรมไม่เอื้ออำนวยให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วม เป็นต้น

คูสิต เวชกิจ (2535 : 211-212) ได้ให้แนวคิดเกี่ยวกับการมีส่วนร่วมของประชาชนเพื่อการป่าไม้ชุมชนดังนี้

สาเหตุการมีส่วนร่วมของประชาชนเพื่อการป่าไม้ชุมชน

1) ผลประโยชน์ การที่ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมกับการดำเนินการป่าไม้ชุมชน จึงย่อมหวังผลประโยชน์ที่ตัวเองจะได้รับการจากการป่าไม้ชุมชน เช่น การได้ไม้ใช้เป็นเชื้อเพลิงเพื่อการหุงต้มในครอบครัว

2) ความเดือดร้อน การดำรงชีวิตที่เดือดร้อนเพราะขาดแคลนป่าไม้ในท้องถิ่น เช่น การผันแปรของสภาวะอากาศ ความแห้งแล้งของภูมิอากาศ การขาดแคลนไม้ในการใช้สอย จึงทำให้ประชาชนต้องการเข้ามามีส่วนร่วมเพื่อการป่าไม้ชุมชน โดยมุ่งหวังจะทำให้ความเดือดร้อนหมดสิ้นไปและกลับมีชีวิตความเป็นอยู่ที่ดีขึ้น

3) ความสนใจ ทรัพยากรป่าไม้ถือว่ามีประโยชน์อย่างมหาศาลให้แก่มนุษย์ทั้งในด้านทางตรงและทางอ้อม ดังนั้นถ้าในท้องถิ่นใดมีความขาดแคลนทรัพยากรป่าไม้อย่างรุนแรง โอกาสที่จะได้รับประโยชน์จากป่าไม้ รวมทั้งยังอาจเกิดโทษบางประการติดตามมาในวงการต่าง ๆ ต่างตระหนักถึงความสำคัญของทรัพยากรป่าไม้เป็นอย่างมาก มีการเผยแพร่ทางสื่อมวลชนทุกแขนงทำให้ประชาชนหันมาให้ความสนใจในการแก้ไขปัญหาป่าไม้โดยการป่าไม้ชุมชน

4) ความศรัทธา ประชาชนในชนบทโดยมากมีความศรัทธาต่อสิ่งทีตนเองเคารพนับถือหรือเลื่อมใส และพร้อมที่จะปฏิบัติตามคำสั่ง คำแนะนำ

5) ความเกรงใจ คนไทยโดยส่วนใหญ่มีนิสัยความเกรงใจต่อผู้อื่น โดยเฉพาะอย่างยิ่งในสังคมชนบท เพราะมีความผูกพันกันในทางเครือญาติ ความเกรงใจมีให้ทั้งต่อผู้ที่มิระดับเหนือกว่าตน เท่าตนและระดับต่ำกว่าตน

6) อำนาจบังคับ แม้ประเทศไทยจะเป็นประเทศในระบอบประชาธิปไตยก็ตาม แต่ในทางปฏิบัติจริง ๆ แล้วยังคงแฝงด้วยระบบเผด็จการอยู่เสมอ ผู้มีอำนาจน้อยกว่าหรือผู้ใต้บังคับบัญชาจะมีความรู้สึกเกรงกลัวต่อผู้มีอิทธิพลเหนือกว่าหรือผู้บังคับบัญชาและยินยอมที่จะปฏิบัติตามคำสั่ง แม้บางครั้งจะเป็นการฝืนความรู้สึกของตนก็ตาม

ซึ่งความคิดการมีส่วนร่วมขององค์กรชุมชนในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ นับว่ามีความสำคัญอย่างมากในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติในท้องถิ่นของตนเอง เพราะชุมชนท้องถิ่นจะเป็นผู้ได้รับผลจากการโดยตรง และชุมชนท้องถิ่นคือผู้ที่รับรู้ปัญหาในชุมชนตนเองได้ดีที่สุด ดังนั้นในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติอย่างมีประสิทธิภาพต้องเปิดโอกาสให้ชุมชนท้องถิ่นมีส่วนร่วมในการจัดการด้วย

2.5 แนวความคิดเรื่องความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับสิ่งแวดล้อม

เขาวลัทธิ อภิชาติวัลลพ (2533) ได้กล่าวถึงความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับสิ่งแวดล้อมว่าต่างมีอิทธิพลต่อกัน โดยสภาพแวดล้อมเป็นตัวกำหนดรูปแบบวัฒนธรรมที่สำคัญทำให้เกิดแบบแผนการดำเนินชีวิตและบางครั้งแบบแผนการดำเนินชีวิตกลายเป็นมูลเหตุให้สภาพแวดล้อมต้องเปลี่ยนแปลงไปจนเกิดผลลัพธ์ เช่น ความสัมพันธ์ระหว่างป่ากับมนุษย์ ป่าไม้ นอกจากจะเป็นแหล่งทรัพยากรเพื่อนำไปใช้ในการสร้างที่อยู่อาศัย แหล่งอาหาร ยารักษาโรค ยังทำให้เกิดระบบวัฒนธรรมประเพณี ความเชื่อ เกิดการรวมกลุ่มทางสังคมและระบบการแลกเปลี่ยนต่าง ๆ และในทางกลับกันความอยู่รอดและความสมดุลของทรัพยากรป่าไม้ขึ้นอยู่กับกระบวนการใช้หรือจัดสรรทรัพยากรของชุมชนด้วย และหากมีการนำมาใช้อย่างฟุ่มเฟือยปราศจากการวางแผนทรัพยากรก็หมดไปอย่างรวดเร็วได้

แนวความคิดกับความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับสิ่งแวดล้อมในระบบนิเวศ แนวความคิดนี้จะเน้นในเรื่องของความสัมพันธ์ระหว่างสังคมมนุษย์และสังคมต้นไม้ ในระบบนิเวศถูกเสนอโดยกลุ่มนักมนุษยศาสตร์ (แรมโบ Rambo, 1984 อ้างใน ลำแพน จอมเมือง, 2540, หน้า 14) ได้ศึกษาเกี่ยวกับสิ่งแวดล้อมของมนุษย์โดยพิจารณาว่าสังคมมนุษย์และสังคมพืชเป็นสังคมที่มีความสัมพันธ์ต่อกัน ทั้งสองสังคมมีองค์ประกอบมีสายสัมพันธ์เชื่อมโยงระหว่างกัน ในสังคมมนุษย์ โครงสร้างทางสังคมซึ่งประกอบด้วยหน่วยต่าง ๆ เริ่มจาก ปังเจกชน ครอบครัว กลุ่มและองค์กร ต่าง ๆ มีระบบเศรษฐกิจ ระบบการเมือง ระบบการปกครอง ฯลฯ โยงยึดหน่วยย่อยต่าง ๆ ส่วนในสังคมพืชประกอบขึ้นด้วยโครงสร้างของสิ่งมีชีวิต และสิ่งที่ไม่มีชีวิตมีความเชื่อมโยงกันด้วยวงจรต่าง ๆ เช่น วงจรอาหาร วงจรแร่ธาตุ ฯลฯ สังคมมนุษย์และสังคมต้นไม้จะมีการถ่ายทอดความสัมพันธ์ระหว่างกัน ซึ่งอาจเป็นการส่งเสริมและการทำลายซึ่งกันและกัน เช่น สังคมมนุษย์ จะใช้ประโยชน์จากป่ามากเกินไปจนป่าไม้ไม่อาจรักษาความสมดุลไว้ไม่ได้ ก็เกิดความเสื่อมโทรม และยังทำให้เกิดอุทกภัย ความแห้งแล้ง เป็นต้น การพิจารณาถึงการร่วมกันทั้งสองสังคมจะเป็นแนวคิดเบื้องต้นของการจัดการป่าเพื่อให้สังคมทั้งสองอยู่ร่วมกันได้

อนึ่ง นาคะบุตร (2533) กล่าวว่า ดิน น้ำ ป่าไม้ ในอดีตจนถึงปัจจุบัน เป็นรากฐานการดำรงชีวิตของชุมชนชนบท และชนกลุ่มน้อย ชาติพันธุ์ต่าง ๆ ที่อาศัยอยู่ตามชายขอบของประเทศมาเป็นระยะเวลาอันยาวนาน ร้อย ๆ ปี บางชาติพันธุ์ตั้งถิ่นฐานอยู่ร่วมกับต้นน้ำ ก่อนการจัดตั้งรัฐในสมัยปัจจุบัน ซึ่งชุมชนเหล่านี้มีความเชื่อว่า

- ดิน คือ แผ่นดินแม่ เปรียบเสมือนแม่พระธรณีผู้ให้กำเนิดชีวิตและชุมชน

- ป่า คือ รกแห่งชีวิต และวัฒนธรรมที่รวมถึงดิงาม และความผูกพันต่อบรรพบุรุษและความเชื่อที่ทำให้การสืบสานของชุมชนและการทำมาหากินอยู่รอดมาได้ชั่วลูกชั่วหลาน

- น้ำ คือ สายธารแห่งชีวิตที่เชื่อมโยงชีวิตทุกชีวิตเข้าด้วยกันและอยู่ภายใต้กฎเกณฑ์แห่งป่าและแม่พระธรณี อันเปรียบเสมือนสายรกที่เชื่อมทุกชีวิตสู่ครรภ์ของมารดา

ชุมชนเหล่านี้มีระบบคุณค่าดั้งเดิม ความเชื่อ ที่ถูกกำกับดูแล ผ่านองค์กรดั้งเดิม ในรูปแบบแตกต่างกัน เช่น องค์กรเหมืองฝาย คณะกรรมการรักษาป่าชุมชน คณะกรรมการอนุรักษ์พันธุ์สัตว์น้ำ ผู้อาวุโสในชุมชน หรือมีบุคคลที่เป็นตัวแทนของความเชื่อที่เชื่อมโยงระหว่าง “ความศักดิ์สิทธิ์เหนือธรรมชาติ” กับ “คน”

ประเวศ วะสี (2538, หน้า 2) กล่าวว่า ธรรมชาติของสรรพสิ่งทั้งหลายนั้นเชื่อมโยงสัมพันธ์กันทั้งจักรวาลเป็นความเชื่อมโยงแบบเคลื่อนไหวเปลี่ยนแปลง (Dynamic Relationship) ไม่มีอะไรดำรงอยู่ตายตัว ทั้งหมดดำรงอยู่เป็นระบบ ซึ่งมีผลกระทบถึงกันมนุษย์โดยทั่วไปจะมีโลกทัศน์แบบแยกส่วน เพราะจำกัดของความรู้และความยึดถือในตนเอง เห็นอะไร ๆ แยกกันอยู่เป็นก้อน ๆ ส่วน ๆ แบบตายตัว เมื่อตายตัวก็ไม่เชื่อมโยงสัมพันธ์กันอย่างมีพลวัต ทำให้เกิดความขัดแย้ง ความเป็นศัตรู การทำลาย และวิกฤต วิกฤตการณ์ของมนุษย์และธรรมชาติแวดล้อมเกิดจากโลกทัศน์และวิธีคิดที่ผิด อันเป็นมิจฉาทรสณะ หรือมิจฉาทิวอย่างหนึ่ง

ดังนั้นสิ่งแวดล้อมไม่ได้โดด ๆ แต่เชื่อมโยงกับมนุษย์ สังคม เศรษฐกิจ การเมือง เป็นระบบ

มนัส สุวรรณ (2539 : 11) ได้อธิบายว่า เมื่อยุคหรือสมัยที่พื้นโลกยังมีความอุดมสมบูรณ์ด้วยทรัพยากรธรรมชาติ เป็นขณะเดียวกันที่จำนวนประชากรของโลกยังมีจำนวนน้อยมาก เมื่อเทียบสัดส่วนของประชากร กับความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากรแล้ว มนุษย์เราสามารถใช่ทรัพยากรได้อย่างเต็มที่ ไม่ว่าจะเป็ป่าไม้ เชื้อเพลิง แร่ธาตุ น้ำ หรือทรัพยากรอื่น ๆ โดยไม่ต้องเกรงว่ามันจะหมดสิ้นได้ง่าย เพราะทรัพยากรที่มีอำนาจได้อย่างมากมาขี้นเอง ได้กลายเป็นตัวกระตุ้นให้มนุษย์เริ่มหาวิธีที่จะนำมาใช้ประโยชน์ให้มากที่สุด

เมื่อปฏิสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับสิ่งแวดล้อมมีความเข้มข้นมากขึ้น กล่าวคือมีจำนวนประชากรเพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็ว อัตราการนำทรัพยากรประเภทที่ไม่สามารถสร้างเสริมใหม่ได้ (Non Renewable Resources) ก็เกิดขึ้น

จากแนวคิดความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับสิ่งแวดล้อม ผู้วิจัยพอสรุปได้ว่ามนุษย์กับธรรมชาติมีปฏิสัมพันธ์ซึ่งกันและกันอยู่ ความไม่สมดุลในปริมาณและการกระจายระหว่าง

ประชากรกับทรัพยากรธรรมชาติประกอบกับเทคนิคและวิธีการในการจัดการทรัพยากร (Resource Allocation) ที่ไม่มีประสิทธิภาพสามารถก่อให้เกิดปัญหาทางเศรษฐกิจและปัญหาต่อสิ่งแวดล้อมให้แก่พื้นที่ได้พื้นที่ใดพื้นที่หนึ่งอย่างไรก็ตามเป็นที่น่าสังเกตว่า ความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาตินั้นมีได้ก่อให้เกิดปัญหาในทุกกรณี มีหลายกรณีที่มนุษย์และสิ่งแวดล้อมตามธรรมชาติมีส่วนสนับสนุนเกื้อกูลกันทำให้เกิดความสมดุลและความมั่นคงในเชิงนิเวศวิทยา

2.6 แนวคิดการเรียนรู้ เครื่องมือการเรียนรู้

เรื่องการเรียนรู้ เครื่องมือการเรียนรู้มีความจำเป็นอย่างมากในการที่จะทำให้เกิดพัฒนาการในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติขึ้น ปัจจุบันมีนักวิชาการได้ให้หลักการแนวคิดทฤษฎีเรื่องแนวคิดเรื่องการเรียนรู้ และเครื่องมือการเรียนรู้ไว้พอสมควร โดยงานวิจัยในครั้งนี้ผู้วิจัยได้ใช้แนวคิดเรื่องการเรียนรู้ และเครื่องมือการเรียนรู้ไว้ดังนี้ คือ

2.6.1 แนวคิดการเรียนรู้

การเรียนรู้เป็นส่วนสำคัญของการดำเนินชีวิตของเรา และเป็นกระบวนการอย่างหนึ่งในการพัฒนามนุษย์ มนุษย์ทุกคนจะมีการเรียนรู้สิ่งต่าง ๆ รอบตัวจากคำสั่งสอนของบุคคล ครอบครัว บุคคลอื่น การสังเกต และจากสภาพแวดล้อม ซึ่งคนจะรับรู้ต่อสิ่งต่าง ๆ และสามารถคิดหาเหตุผลเองได้ ถวิล ชาราโกชน์ (2526)

จุดประสงค์หนึ่งของการศึกษาการเรียนรู้นั้น เพื่อให้เข้าใจว่ามนุษย์ดำเนินการในการเปลี่ยนแปลงรูปประสบการณ์ เป็นรูปของความคิด กฎ และหลักปฏิบัติ เพื่อเป็นแนวทางประพฤติปฏิบัติต่อไป และเพื่อให้เกิดความเข้าใจด้วยว่ามนุษย์มีวิธีการอย่างไรในการปรับเปลี่ยนแนวคิดเพื่อช่วยปรับปรุงประสิทธิภาพของตนในสถานการณ์ใหม่ ๆ วัชร สุธรรม (2534), การเรียนรู้เกี่ยวกับการจัดการทรัพยากรธรรมชาติจึงเป็นสิ่งที่น่าสนใจ เนื่องจากการพัฒนาประเทศได้เน้นการพัฒนาเศรษฐกิจที่ต้องใช้ทรัพยากรธรรมชาติ ยังผลทำให้เกิดการใช้ทรัพยากรอย่างไม่จำกัด ทำให้เกิดผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติ ทำให้พัฒนาไม่ยั่งยืน ประเวศ ะสี (2535)

คอนบาค (Conbach) ได้แบ่งกระบวนการเรียนรู้ของคนตามพฤติกรรมออกเป็น 7 ขั้นตอน คือ

1) จุดมุ่งหมาย (Goal) สิ่งที่คุณเรียนรู้ต้องการ เพื่อเป็นเกณฑ์วัดผลของการกระทำ ซึ่งจุดมุ่งหมาย เนื่องจากมีความเข้าใจถึงคุณค่า

2) ความพร้อม หมายถึง สมรรถวิสัย (Capacity) หรือวุฒิภาวะ (Maturity) ความพร้อมวุฒิภาวะด้านร่างกายและทางด้านสติปัญญา ความพร้อมของชุมชน เนื่องจากสิ่งสำคัญ

ส่วนหนึ่งคือองค์กรชุมชน หรือบุคคลภายในชุมชนที่มีความรู้ที่จะพัฒนาศักยภาพในการแก้ไขปัญหาหรือตามจุดมุ่งหมายที่ต้องการ

3) สถานการณ์ (Situation) หมายถึงสภาพแวดล้อมต่าง ๆ เช่นทางภูมิศาสตร์ วัฒนธรรม สภาพทางกายภาพของหมู่บ้านที่ทำให้เกิดความผูกพัน สถานการณ์ที่เกิดจากผลกระทบที่เกิดขึ้น วัฒนธรรมที่มีอยู่ของชุมชนที่สร้างการรวมกลุ่มขึ้น

4) การแปลความหมาย (Interpretation) จะต้องนำเอาความสามารถที่สำคัญ 2 ส่วนมาใช้ คือ ความสามารถในการรับรู้ และความสามารถในการนำเอาประสบการณ์เดิม ความรู้เดิมมาใช้ในการกำหนด เพื่อจะทำให้เกิดการเรียนรู้ได้อย่างรวดเร็วหรือทำให้เกิดการจัดการเกิดขึ้น

5) การแสดงปฏิกิริยาตอบสนอง (Response) ได้แก่การตัดสินใจแสดงการกระทำ หรือการแสดงปฏิกิริยาตอบสนองต่อสถานการณ์ซึ่งถือว่าเป็นขั้นแห่งการรวบรวมความรู้ความเข้าใจ เพื่อได้รับผลตามความมุ่งหมาย

6) การพิจารณาผลที่ติดตามมา หรือขั้นแห่งการแสดงผลออกทำให้ทุกคนสรุปถึง ข้อตกลง กฎเกณฑ์การทำงานหรือการร่วมมือกันขึ้น เพื่อแสดงออกถึงการเรียนรู้เกิดพฤติกรรมของชุมชนขึ้น

7) การแสดงปฏิกิริยาต่อความผิดหวังหรือการตอบสนองได้แก่ พิจารณาเกิด ขบวนการเรียนรู้ใหม่ เริ่มจากจุดมุ่งหมายใหม่ การตอบสนองความต้องการ หรือ เกิดความท้อถอย หยุดการกระทำทั้งหมด

กอลด์ (Kolb, อ้างใน วัชรวิฑูรธรรม, 2534) แบ่งกระบวนการเรียนรู้เป็น 4 ขั้นตอน ได้แก่ ประสบการณ์ในรูปธรรมที่ได้เรียนรู้จากประสบการณ์จริงด้วยการสัมผัส ซึ่งตามด้วยการสังเกตที่เต็มไปด้วยความคิดเกิดการเรียนรู้จากการสังเกตซึ่งนำไปสู่ขั้นสร้างแนวความคิด เป็นนามธรรมซึ่งเกิดจากการเรียนรู้ในด้านการคิด และสรุปเป็นหลักการทำให้เกิดการเรียนรู้จากการทดลองปฏิบัติการ หรืออาจกล่าวว่ามีกระบวนการเรียนรู้ 2 วิธีหลัก คือ การเรียนรู้จากการกระทำ ซึ่งเป็น การเรียนรู้จากประสบการณ์จริงตรงที่บุคคลกระทำเอง และการเรียนรู้จากการสังเกตหรือการสัมผัส ซึ่งสื่อต่าง ๆ

2.6.2 แนวคิดเครือข่ายการเรียนรู้

เครือข่ายการเรียนรู้ของชาวบ้าน เกิดจากชาวบ้านได้จัดการสิ่งแวดล้อมในเรื่องของการแก้ปัญหาทำให้ได้ประสบการณ์ทั้งความสำเร็จและความล้มเหลวทำให้เกิดศักยภาพของภูมิปัญญาการเรียนรู้ที่เกิดจากการจัดการเรื่องต่าง ๆ ที่ผ่านมาเพื่อตอบสนองชาวบ้านด้วยกันเอง มีการสะสมและมีการสืบทอดความรู้ที่สามารถตอบปัญหาและการดำเนินชีวิตของชาวบ้านได้ในระดับหนึ่ง มีการผลิตซ้ำ การคิดค้นและประยุกต์กับความรู้ที่ได้จากภายนอก การลองผิดลองถูก

อยู่ตลอดเวลาในหมู่บ้านของผู้นำชาวบ้าน ปัญหาชนชาวยุโรป นักเทคนิคพื้นบ้านในหมู่บ้านผู้อาวุโส ทำให้เกิดกระบวนการเรียนรู้ที่ผสมกลมกลืนขึ้น เอนก นาคะบุตร (2533)

เครือข่ายการเรียนรู้ หมายถึงการเชื่อมโยงประสานสัมพันธ์แหล่งความรู้ต่าง ๆ เข้าด้วยกัน เพื่อให้มีการแลกเปลี่ยนข่าวสารข้อมูลระหว่างกัน โดยมีบุคคลที่มีความถนัดในด้านต่าง ๆ ซึ่งสามารถถ่ายทอดความรู้ให้บุคคลอื่น ๆ ได้ที่เรียกว่า ภูมิปัญญาท้องถิ่น สุนทร สุนันท์ชัย (2535) อภิชัย พันธเสน (2533) กล่าวถึงแนวความคิดของเครือข่ายการเรียนรู้ว่าเป็นสิ่งที่จะช่วยเสริมความรู้ ความสามารถ ช่วยการเรียนรู้ซึ่งกันและกันในส่วนที่ขาดแคลนอยู่ โดยมีฐานคิดที่ว่า ไม่มีใครคนใดคนหนึ่งหรือองค์กรใดองค์กรหนึ่งเป็นผู้ผูกขาดความรู้แต่เพียงผู้เดียว ความรู้เกิดจากการเรียนรู้การเข้าใจปัญหาและวิธีการคิดของชาวบ้านแล้วนำมาวิเคราะห์อย่างเป็นระบบโดยการแลกเปลี่ยนกับชาวบ้านในลักษณะเสริมความรู้ การแลกเปลี่ยนซึ่งกันและกัน หลังจากนั้นนำความรู้ไปใช้กัน เพื่อช่วยพัฒนาจิตความรู้ความสามารถของชาวบ้านได้ โดยเน้นชาวบ้านเป็นศูนย์กลางการพัฒนา เอนก นาคะบุตร (2533) กล่าวว่ากระบวนการเรียนรู้ในลักษณะต่าง ๆ ที่จะเรียนรู้ร่วมกัน เช่น กลุ่มแต่ละกลุ่มมาพบปะกัน แลกเปลี่ยนความคิดเห็น การที่นักวิชาการหรือนักพัฒนาลงไปคุยกับชาวบ้านหรือผู้นำชาวบ้าน การพาชาวบ้านจากหมู่บ้านหนึ่งไปดูงานในอีกหมู่บ้านหนึ่ง และการเรียนรู้แบบที่สถาบันภายนอกเข้าไปเสริม โดยมีลักษณะการกระจายตัวของเครือข่ายการเรียนรู้ออกเป็น 5 สาย คือ สายความเชื่อ ซึ่งมาจากความเชื่อทางศาสนา พิธีกรรม สายเครือข่าย โดยมีการเกาะตัวผ่านทางเครือข่าย สายกิจกรรมซึ่งกลุ่มที่มีกิจกรรมเหมือนกัน สายปัญหาร่วมกัน หรืออุดมการณ์ร่วมกันที่มีปัญหาร่วมกันที่จะต้องเคลื่อนไหวในระดับต่าง ๆ และสายจัดตั้งที่มีหลายฝ่ายทั้งหน่วยงานของรัฐและเอกชนเข้าไปจัดตั้งเป็นเครือข่ายขึ้น ดังนั้นรูปแบบของเครือข่ายการเรียนรู้จะเป็นลักษณะที่ไม่มีรูปแบบที่ตายตัว เนื่องจากชุมชนและท้องถิ่นต่าง ๆ มีความแตกต่างกัน ทำให้รูปแบบหนึ่งอาจเหมาะสมกับอีกแห่งหนึ่ง แต่ไม่เหมาะสมกับอีกแห่งหนึ่ง

การศึกษาแนวคิดเรื่องการเรียนรู้และเครือข่ายการเรียนรู้พบว่าการเรียนรู้และเครือข่ายการเรียนรู้มีส่วนสำคัญในการสร้างในการเกิดพัฒนาการในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ เพราะการเรียนรู้และเครือข่ายการเรียนรู้ขององค์กรที่เกิดขึ้น จะเป็นส่วนสำคัญที่จะช่วยพัฒนาความรู้ องค์ความรู้ และภูมิปัญญาที่มีอยู่ให้มีความเปลี่ยนแปลง มีความทันสมัย และมีประสิทธิภาพมากยิ่งขึ้น อันจะนำมาใช้ในการแก้ไขปัญหาและสร้างให้เกิดพัฒนาการขององค์กรต่อไป

2.7 งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

งานวิจัยเรื่องพัฒนาการในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติของประชาคมอนุรักษ์เทือกเขาหลวง จังหวัดนครศรีธรรมราช ผู้วิจัยได้ทำการศึกษาค้นคว้าเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องคือ

2.7.1 งานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับประชาสังคมและพัฒนาการของประชาสังคม

ซูชัย สุภวงศ์ (2540) ได้ศึกษาพัฒนาการของประชาสังคมโลก และประชาสังคมไทย โดยอธิบายว่า

(1) พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ และแนวคิดของประชาคมโลกนั้นลำดับจากช่วงปลายคริสต์ศตวรรษที่ 17 ตอนต้นศตวรรษที่ 18 ได้เกิดการค้าในยุโรปตะวันตก ทำให้เกิดชั้นทางสังคมใหม่กลุ่มพ่อค้าวาณิช ที่ได้สะสมความมั่งคั่ง และอำนาจต่อรองทางการเมืองมากขึ้น กลุ่มเหล่านี้ได้เปิดมิติใหม่ของ “การเมืองสาธารณะ”

(2) พัฒนาการประชาสังคมร่วมสมัย ที่สืบเนื่องจากการเกิดขึ้นทาง Civil Society ได้มีการกล่าวขานกันทางวิชาการและการเมืองทั่วโลก เนื่องจากภาคสังคม ซึ่งเป็นองค์กรอิสระนอกภาครัฐได้โยงใยกันเป็นเครือข่ายทำให้มีบทบาทสำคัญในการเปลี่ยนแปลงอย่างสันติวิธี กล่าวคือทำให้รัฐ ราชการที่เผด็จการรวมศูนย์อำนาจของพรรคคอมมิวนิสต์พังทลายลง ทั้งในสาธารณรัฐโปแลนด์ ฮังการี เชคโกสโลวาเกีย ตลอดจนเยอรมนีตะวันออก

(3) พัฒนาองค์กรนอกภาครัฐ ช่วงประมาณสองทศวรรษที่ผ่านมาที่ปรากฏการณ์ที่สำคัญที่เกิดขึ้น คือการก่อเกิดขององค์กรพัฒนาเอกชนเพื่อสาธารณประโยชน์ (NGO) อย่างรวดเร็ว และมีบทบาททางสังคมมาตามลำดับองค์กรเหล่านี้ได้เพิ่มทั้งปริมาณ และพัฒนาบทบาททางสังคมอย่างมีประสิทธิภาพอีกด้วย มีการเชื่อมโยงกันเป็นเครือข่าย และปฏิบัติกิจกรรมที่ข้ามเขตแดน

สุรัชย์ หวันแก้ว (อ้างในสำรวย ผัดผล, 2545) ได้ศึกษา พบว่า กระบวนทัศน์การพัฒนาประชาสังคม และการพัฒนาชุมชนในช่วงที่จะก้าวเข้าสู่ปี 2000 ออกเป็น 3 แนว ใหญ่ ๆ

(1) การพัฒนาที่ควบคู่ไปกับการกระจาย (Redistribution with Growth) เป็นการคาดหวังต่อรัฐบาล และองค์กรของรัฐเป็นเครื่องมือสำคัญของนโยบายต่อสู้กับความยากจน เน้น ผลประโยชน์ที่ชัดเจน

(2) เสรีนิยมใหม่ (Neo-liberalism) ในอดีตเน้น “ความเป็นธรรม” ช่วงหลังมีการเน้น “ประสิทธิภาพ” เป็นเสาหลักของการพัฒนาชนบทและการพัฒนาชุมชน

(3) กระบวนทัศน์ใหม่ในการพัฒนา ดังที่สะท้อนในพัฒนาเศรษฐกิจ และสังคมฉบับที่ 8 กล่าวคือ

- ถือว่ามนุษย์ต้องสำคัญว่าวัตถุ คนจน และคนทุกข์ยากต้องมาก่อนที่ผู้ลืมหิน
 อ้าปากได้แล้ว

- การพัฒนาต้องอาศัยการเรียนรู้ไม่ใช่ยึดเป็นพิมพ์เขียว
- เน้นการกระจายอำนาจสนใจกระบวนการพัฒนาที่หลากหลาย และแตกต่างตาม

พื้นที่

- ภูมิปัญญาท้องถิ่น การเพิ่มอำนาจ การมีส่วนร่วมของกลุ่มประชาชน
- เสริมสร้างการพึ่งพาขีดความสามารถของตนเองในระดับบุคคล ครอบครัวและ

ท้องถิ่น

2.7.2 งานวิจัยเกี่ยวกับชุมชนรูปแบบใหม่ และชุมชนเข้มแข็ง

ตำรวจ ผัดผล (2543) ได้ศึกษาขบวนการทางสังคมแนวใหม่โดยนำกรณีศึกษาจากเครือข่ายอัครเมืองน่าน ได้อธิบายว่าการก่อเกิดของเครือข่ายกลุ่มอัครเมืองน่าน เกิดจากการรวมตัวของกลุ่มคนสามกลุ่มใหญ่ กลุ่มแรกคือ กลุ่มพระสงฆ์ซึ่งทำงานในส่วนของกิจกรรมเผยแผ่จริยธรรม และเพื่อแก้ไขปัญหาสิ่งแวดล้อม กลุ่มที่สองคือ กลุ่มองค์กรชุมชนที่เผชิญหน้ากับนักธุรกิจในการแย่งชิงพื้นที่ป่าที่ได้รับสัมปทานไม้จากรัฐ รวมทั้งปัญหาจากการลักลอบตัดไม้ของเอกชนในพื้นที่ป่าของชุมชน กลุ่มที่สามคือ กลุ่มของนักพัฒนาเอกชนที่ทำหน้าที่เสริมสร้างความเข้มแข็งให้แก่กลุ่มผู้ด้อยโอกาส ทั้งสามกลุ่มที่กล่าวมาแล้วนั้น ต่างก็ทำงานในสายงานของตนมานานปีก่อนที่จะมาทำงานร่วมกัน แล้วเรียกตนเองว่า “กลุ่มอัครเมืองน่าน” เมื่อรวมตัวกันได้แล้ว ก็ได้มีการเรียนรู้และจัดตั้งตนเองเป็นเครือข่ายตามเนื้อหา และมีเครือข่ายในเชิงพื้นที่เพิ่มขึ้นตลอดจนมีการเพิ่มจำนวนสมาชิกมากขึ้น ในระยะหลังได้เกิดพัฒนาการของกลุ่มที่มีความซับซ้อนและหลากหลายขึ้น เมื่อมีกลุ่มนักกฎหมาย นักวิชาการ นักวิชาการแพทย์และสาธารณสุข นักธุรกิจ กลุ่มคนเหล่านี้ได้เข้ามารวมกันทำงานเพิ่มมากขึ้น จึงเป็นลักษณะการทำงานที่เรียกว่า “พหุภาคี” นั้นเอง

ขบวนการเคลื่อนไหวของเครือข่ายกลุ่มอัครเมืองน่าน แบ่งเป็นสองขบวนการหลักคือ หนึ่ง ขบวนการเคลื่อนไหวตามแนววัฒนธรรมชุมชน ที่ยึดเอาภูมิปัญญาท้องถิ่น พุทธศาสนา และพลังความรักที่มีต่อแผ่นดินถิ่นเกิดมาผนึกกำลังเพื่อฟื้นฟูทรัพยากรดิน น้ำ ป่า เขา โดยมีเป้าหมายเพื่อการพึ่งตนเอง สองคือ ขบวนการเพื่อสิ่งแวดล้อมโดยเฉพาะเรื่องป่าไม้ได้มีการเรียกร้องให้ยุติการสัมปทานป่าไม้ และเรียกร้องให้มีการจัดการแบบป่าชุมชน ในบางครั้งขบวนการเคลื่อนไหว จะเป็นเพียงแนวคิด บางครั้งจะรวมเอาทั้งสองแนวเข้าด้วยกัน เช่น กรณีของโครงการกอกองน้ำ เป็นต้น ทั้งนี้ขบวนการเคลื่อนไหวได้ใช้กลไกในการทำงานที่มีลักษณะเฉพาะตัวกล่าวคือ ได้ยึดเอาความศรัทธาที่มีต่อตัวบุคคลเชื่อมโยงมาสู่การทำงานเป็นเครือข่ายนำมาสู่การ

สร้างสถาบันและในส่วนของศูนย์ประสานงานกลางนั้น ได้ทำหน้าที่เป็นเลขานุการกิจเฉพาะเรื่องเท่านั้น

2.7.3 งานวิจัยเกี่ยวกับการเรียนรู้และเครือข่ายการเรียนรู้

ชูเกียรติ ลิสุวรรณ (2535) ได้ศึกษาพบว่า ระบบการเรียนรู้ในชุมชนชนบทในภาคเหนือเป็น ปรากฏการณ์ที่สืบเนื่องจากโครงสร้าง ทรัพยากร เงื่อนไข และสถานการณ์ในชุมชนในแต่ละยุคสมัย โดยระบบการเรียนรู้ในแต่ละท้องถิ่นมีความเชื่อมโยงสัมพันธ์ระหว่างการเปลี่ยนแปลงภายในระบบการเรียนรู้ในท้องถิ่นมีการเปลี่ยนแปลงในแต่ละช่วงเวลาโดยขึ้นอยู่กับปัจจัย สถานการณ์และเงื่อนไขในท้องถิ่นที่เปลี่ยนแปลงไป และระบบการเรียนรู้ที่มาจากภายนอก ระบบการเรียนรู้ที่มีอยู่ในท้องถิ่นภาคเหนือที่สำคัญเริ่มถ่ายทอดกันในครอบครัวโดยใช้วิธีการสอนและปฏิบัติจริงไปพร้อมกัน วัด โรงเรียน และศูนย์กลางการเรียนรู้อื่น ๆ และการเปลี่ยนแปลงระบบการเรียนรู้ของประชาชนในท้องถิ่นภาคเหนือมีตัวกระตุ้นจากเงื่อนไข และสถานการณ์ภายนอกทั้งการพัฒนาประเทศในระดับมหภาค เช่นความสะดวกในการติดต่อ การขยายตัวของสื่อมวลชนและวิธีการ เผยแพร่ความรู้ใหม่ ในด้านความเชื่อศูนีย์ เลี้ยวเพ็ญวงษ์ และคณะ (2533) ได้ศึกษาความเชื่อเกี่ยวกับต้นไม้ของชาวบ้าน ศึกษาเฉพาะกรณีหมู่บ้านโนนอำนาจ อำเภอกันโถ จังหวัดกาฬสินธุ์ และหมู่บ้านทุ่งสว่าง อำเภอนงบัวแดง จังหวัดชัยภูมิ ผลศึกษาพบว่าชาวบ้านทั้งสองแห่งมีความรู้เรื่องความเชื่อเกี่ยวกับต้นไม้มากมาย แต่ในปัจจุบันความเชื่อหลายอย่างเป็นความรู้ที่อยู่ในความทรงจำไม่ได้ปฏิบัติจริง ซึ่งเป็นผลมาจากการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและสภาพเศรษฐกิจ ความรู้เรื่องความเชื่อเกี่ยวกับต้นไม้ของกลุ่มเยาวชน อาจจะสามารถกล่าวได้ว่าเกือบไม่มีการสืบทอดจากคนรุ่นก่อนเลย เพราะความรู้ที่เยาวชนได้รับจะเป็นความรู้ที่ได้รับจากการศึกษาในระบบ จากการติดต่อกับสังคมนอกทั่วไป ไม่ใช่เป็นความรู้ที่มาจาก การ “เล่าสู่กันฟัง” ในครอบครัวตามลักษณะการถ่ายทอด วัฒนธรรมไทยแต่เดิม

การเรียนรู้เกี่ยวกับความสำคัญในการจัดการทรัพยากรแต่ละแห่งจะมีความแตกต่างกัน การรักษาป่าจะมีใช้เพียงพื้นที่เดียวหรือหมู่บ้านเดียว อาจจะมีหลายหมู่บ้าน เช่น ตามลุ่มน้ำเดียวกัน สันเขาเดียวกัน เป็นต้น ทำให้มีความสัมพันธ์กันระหว่างหมู่บ้านอย่างเป็นเครือข่ายการศึกษาป่า ชุมชนภาคเหนือ (ตอนบน) กรณีศึกษาป่าชุมชนบ้านแม่หาร อำเภอแม่สะเรียง จังหวัดแม่ฮ่องสอน จากเอกสารประกอบการประชุมเวทีชาวบ้าน ยศ สันตสมบัติ และคณะ (2534) พบว่ามี การใช้ น้ำจากห้วยแม่หารร่วมกันหลายหมู่บ้าน คือ บ้านแม่ต๋อบ บ้านแพ บ้านป่าหมาก บ้านแม่สะลาบ และบ้านพะมอลอ การใช้ประโยชน์จากลำน้ำเดียวกัน ทำให้มีความรู้สึกร่วมกันเป็นพวกเดียวกัน ประกอบมีการเชื่อมโยงเป็นเครือข่ายโดยผ่านการแต่งงานกันระหว่างชุมชน ทำให้การรวมตัวเป็นไปโดยสะดวก

กอบกาญจน์ เพ็ญชนะชัย (2538) ได้ศึกษาเครือข่ายการเรียนรู้ และการจัดการ ของชุมชน เกี่ยวกับป่าชุมชน พบว่า ในชุมชนที่ศึกษามีลักษณะทางสังคมวัฒนธรรมคล้ายคลึงกับ สังคมภาคเหนือทั่วไป คือมีความสัมพันธ์กันอย่างแน่นแฟ้นเป็นเครือข่ายทางสังคมสามารถที่จะ แก้ปัญหาได้มีประสิทธิภาพ เพราะมีการช่วยเหลือพึ่งพากันทำให้ชุมชนเกิดการเรียนรู้และมีการ อนุรักษ์ป่า ความรู้นี้ได้แพร่กระจายไปในชุมชนโดยผ่านเครือข่ายทางสังคม กลุ่มต่าง ๆ ทำให้เกิด การยอมรับแนวคิด และได้มีการตั้งคณะกรรมการป่าชุมชนเพื่อออกกฎระเบียบและจัดการให้ป่า ชุมชนคงอยู่ องค์ความรู้นี้ยังทำหน้าที่ถ่ายทอดความรู้ความเชื่อในการอนุรักษ์ป่าทั้งทางตรงและ ทางอ้อม

2.7.4 งานวิจัยเกี่ยวกับการมีส่วนร่วมของชุมชนในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ

สมศักดิ์ สุขวงศ์ (2541) ได้ศึกษาวิจัยการจัดการป่าไม้เพื่อการพัฒนาอย่างยั่งยืน ของชุมชนทุกภาคของประเทศไทย พบว่า การทำโครงการนำร่องให้ประชาชนในท้องถิ่นมี ส่วนร่วมในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมมีบทเรียนหลายอย่างจากการทำงานว่า

- 1) ประชาชนเป็นทรัพยากรสำคัญที่จะช่วยฟื้นฟูปกป้องทรัพยากรป่าไม้ได้
- 2) ทรัพยากรป่าไม้เป็นทุนทางสังคมที่สำคัญผูกติดกับวิถีชีวิตของคนไทยใน ชนบท การช่วยให้ชุมชนมีความสามารถในการจัดการทรัพยากรป่าไม้ท้องถิ่นจะช่วยหยุดยั้งการ ทำลายป่าได้
- 3) ความสำเร็จที่จะให้ชุมชนมีส่วนร่วมในการฟื้นฟูและจัดการทรัพยากรป่าไม้ นั้น จะเกิดขึ้นเมื่อองค์กรชุมชนเกิดความเข้มแข็งและมีความสามารถ
- 4) ในการสร้างความเข้มแข็งให้องค์กรชุมชนควรสนับสนุนให้ชุมชนมีกิจกรรม ในการ จัดการทรัพยากรของตนเองรู้จักคิด รู้จักแก้ไขปัญหาของตนเอง ซึ่งเป็นการเรียนรู้โดยการ ลงมือทำ (Learning by Doing) ซึ่งเป็นวิธีการเรียนรู้ที่ดีที่สุด
- 5) การให้ชุมชนมีส่วนร่วมนั้นเป็นกระบวนการทางสังคม ไม่ใช่เพียงระดมคน เมื่อต้องการจะประชาสัมพันธ์ แต่จะอย่างไรให้พวกเขามีการปฏิบัติและมีกิจกรรมการสร้างให้ เกิดพันธมิตรแบบพหุภาคีระหว่างชุมชนท้องถิ่น นักวิชาการ และรัฐ
- 6) นโยบายเป็นสิ่งจำเป็นหากจะหวังให้เกิดการพัฒนางานการจัดการ ทรัพยากรธรรมชาติ โดยการมีส่วนร่วมของชุมชน หากปราศจากนโยบายที่ดีแล้ว การทำงานก็ยาก ที่จะสำเร็จ

เครือข่ายป่าชุมชนภาคเหนือ (2543) ได้ศึกษาพบว่าปัจจัยที่ทำให้ป่าธรรมชาติ สามารถฟื้นคืนกลับมาได้จากการจัดการทรัพยากรธรรมชาติของชุมชน คือ

1) ความรู้ทางพฤกษศาสตร์ของชาวบ้านในท้องถิ่น ชาวบ้านมีความรู้ว่ามีพืชแต่ละชนิดสามารถขยายพันธุ์ได้หลายทาง เช่น ทางเมล็ด ราก เหง้า คอไม้ หากมีการจัดการที่เหมาะสม โดยการป้องกันภัยและปล่อยให้มีการเจริญเติบโตทางธรรมชาติและพืชเหล่านั้นก็จะโตขึ้นเป็นป่าได้อย่างมีประสิทธิภาพ

2) กฎเกณฑ์และแผนการจัดการทรัพยากรของชุมชน ชาวบ้านได้ร่วมกันกำหนดว่าพื้นที่แต่ละแห่งควรใช้ทำอะไร เช่น การเก็บรักษาไว้เป็นต้นน้ำ ลำธาร เป็นป่าใช้สอย เป็นพื้นที่ทำการเกษตร เป็นต้น ในป่าชุมชนทุกแห่งชาวบ้านจะกำหนดระเบียบว่าสมาชิกสามารถใช้ประโยชน์จากป่าได้อย่างไร ที่เหมาะสมและเกิดผลกระทบต่อธรรมชาติน้อยที่สุด

2.7.5 งานวิจัยเกี่ยวกับปัจจัยส่งเสริมและสนับสนุนการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ

ปริศนา พรหมมา (2543) ได้ศึกษาเรื่องการจัดการป่าโดยชุมชนท้องถิ่นในชุมชนภาคเหนือพบปัจจัยที่เอื้อให้เกิดการจัดการทรัพยากรของชุมชนให้มีความยั่งยืน คือ

1) ชุมชนมีองค์ความรู้ในเรื่องระบบนิเวศ และความรู้ในการจัดการอย่างเป็นองค์รวม ชุมชนมีความรู้ในการจำแนกพื้นที่ออกเป็นประเภทต่าง ๆ ได้แก่ ที่อยู่อาศัย พื้นที่ทำกิน และพื้นที่ป่า สามารถใช้ประโยชน์ในพื้นที่ได้เหมาะสมกับศักยภาพของทรัพยากร

องค์ความรู้ที่เกี่ยวกับระบบนิเวศ นอกจากจะทำให้ชาวบ้านสามารถวางแผนการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติ เช่น การเก็บหาของป่า การเลือกพื้นที่และระบบการเพาะปลูก หรือการกันเขตป่าเพื่อการอนุรักษ์ไว้ได้อย่างเหมาะสมแล้วยังทำให้ชาวบ้านสามารถวางแผนในการดูแลและฟื้นฟูทรัพยากรได้อย่างมีประสิทธิภาพอีกด้วย

2) ชุมชนจัดการทรัพยากรบนพื้นฐานของจารีต วัฒนธรรมและประเพณี ชาวบ้านในท้องถิ่นจัดระบบความสัมพันธ์ระหว่างคน ชุมชน และทรัพยากรธรรมชาติ บนพื้นฐานของจารีต ประเพณี ความเชื่อและความเคารพยำเกรงต่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์ มีการประกอบพิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับการจัดการทรัพยากร เช่น การไหว้ผีป่า ผีน้ำ และฝากสะดือไว้กับต้นไม้ เป็นต้น

ภายใต้ความเปลี่ยนแปลงและแรงกดดันต่าง ๆ ที่รุนแรงทำให้ชุมชนได้ก่อให้เกิดการปรับตัวของการจัดการทรัพยากร ซึ่งได้พัฒนาความเชื่อ ประเพณีและวิถีการปฏิบัติดั้งเดิม กลายมาเป็นการสร้างระเบียบกฎเกณฑ์และกติกาต่าง ๆ ในการจัดการทรัพยากรของชุมชน

3) ชุมชนมีองค์กรและกระบวนการในการควบคุมดูแลและตรวจสอบ นอกจากจารีตหรือกฎเกณฑ์ที่ตั้งขึ้นมาควบคุมการใช้ทรัพยากรแล้ว ชุมชนยังมีองค์กรที่ทำหน้าที่ในการกำกับดูแลกฎ ระเบียบ เพื่อให้เป็นไปตามข้อตกลงที่ทำไว้ร่วมกัน บางชุมชนอาจเป็นองค์กรดั้งเดิม เช่น ผู้นำทางพิธีกรรม ผู้นำทางธรรมชาติ เป็นต้น แต่ในบางชุมชนก็จะมีลักษณะขององค์กรแบบใหม่ที่สมาชิกในชุมชนร่วมกันคัดเลือกตัวแทนขึ้นมาเป็นคณะกรรมการ ไม่ว่าจะเป็้องค์กรที่ได้

รับการรับรองจากทางราชการ หรือไม่ก็ตาม เช่น คณะกรรมการป่าชุมชน คณะกรรมการหมู่บ้าน เป็นต้น

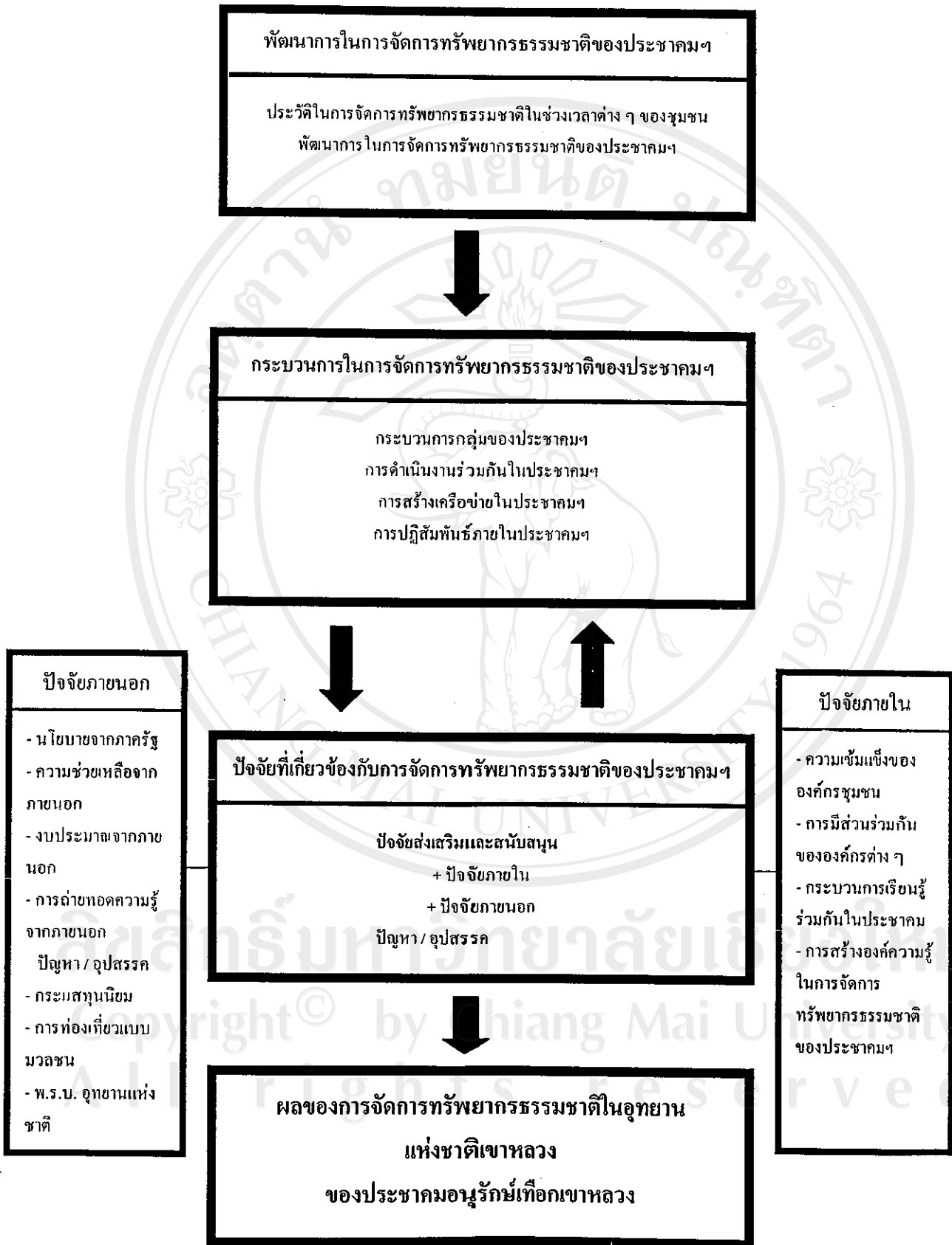
การศึกษางานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับพัฒนาการในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติของประชาคมอนุรักษ์เทือกเขาหลวง พบว่าชุมชนหรือสังคมที่มีการดำเนินงานในลักษณะของประชาคมที่มีประสิทธิภาพนั้น ส่วนใหญ่จะเป็นชุมชนหรือสังคมในชนบท ซึ่งมีความเป็นชุมชนอยู่สูง กล่าวคือ ชุมชนมีความสัมพันธ์ทางสังคม เครือญาติ เพื่อนฝูง มีประเพณี วัฒนธรรม ภูมิปัญญา มีปัญหาตลอดจนทรัพยากรที่คล้ายคลึงกัน ทำให้การจัดการทรัพยากรธรรมชาติสามารถทำได้อย่างเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน

2.8 กรอบแนวคิดการวิจัย

ผู้วิจัยได้ทบทวนแนวคิด ทฤษฎีและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาวิจัยเรื่องพัฒนาการในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติของประชาคมอนุรักษ์เทือกเขาหลวง โดยใช้

1. แนวคิดการมีส่วนร่วมของชุมชน
2. แนวคิดเรื่องชุมชนรูปแบบใหม่ ชุมชนเข้มแข็งและประชาสังคม
3. แนวคิดเรื่องเครือข่าย เครือข่ายสังคมและพัฒนาการของเครือข่ายองค์กรชุมชน
4. แนวคิดเรื่องการมีส่วนร่วมขององค์กรชุมชนในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ
5. แนวคิดเรื่องความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับสิ่งแวดล้อม
6. แนวคิดเรื่องการเรียนรู้และเครือข่ายการเรียนรู้
7. งานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับพัฒนาการของประชาสังคมชุมชนเข้มแข็ง เครือข่ายการเรียนรู้ และปัจจัยที่ส่งเสริมและสนับสนุนในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ

ผู้วิจัยได้ประยุกต์แนวคิดและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องดังกล่าวมาพัฒนารอบแนวคิดการวิจัยครั้งนี้ คือ พัฒนาการในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ กระบวนการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ ปัจจัยที่เกี่ยวข้องกับการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ และผลในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติของประชาคมอนุรักษ์เทือกเขาหลวง (ดังแผนภูมิที่ 1)

ภาพที่ 1 แผนภาพแสดงกรอบแนวคิดในการศึกษา